

พัฒนาการยุคแรกของพระราชมณเฑียร ก่อนการก่อสร้าง พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท พ.ศ. 2411-2419

The Early Developments of Royal Residences prior
to the Construction of Chakri Maha Prasat Complex,
1868-1875

พัชรพงศ์ กุลกาญจนาชิวิน

Pacharapong Kulkanchanachewin

ภาควิชาศิลปสถาปัตยกรรม คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพฯ 10200 ประเทศไทย
Department of Arts and Related Fields, Faculty of Architecture,
Silpakorn University, Bangkok, 10200, Thailand

บทคัดย่อ

บทความนี้มุ่งศึกษาพระราชมณเฑียรในหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ช่วงเวลา
ระหว่าง พ.ศ. 2411-2419 ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนการก่อสร้างพระที่นั่งจักรีมหา
ปราสาทดังที่ปรากฏในปัจจุบัน โดยมุ่งศึกษาในสองประเด็นหลัก คือ หนึ่ง
การสันนิษฐานรูปแบบสถาปัตยกรรมของพระราชมณเฑียรในหมู่พระที่นั่งจักรี
มหาปราสาทที่มีการสร้างและต่อเติมมาหลายยุคสมัย และ สอง การศึกษา
วิเคราะห์พระราชมณเฑียรในฐานะสถาปัตยกรรมตะวันตกยุคต้นรัชกาลที่ 5
ที่สืบเนื่องจากสถาปัตยกรรมสมัยรัชกาลที่ 4

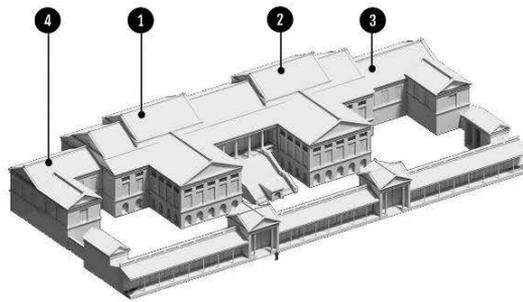
การศึกษานี้แสดงให้เห็นว่าพัฒนาการของพระราชมณเฑียรในหมู่
พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทแบ่งได้เป็น 3 ระยะ ระยะแรก ระหว่าง พ.ศ. 2411-
2416 ได้แก่ พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์
ระยะที่สอง ระหว่าง พ.ศ. 2413-2418 อันเป็นช่วงที่มีการสร้างพระที่นั่ง
บรมราชสถิตยมโหฬาร และระยะที่สาม ระหว่าง พ.ศ. 2419-2425 ที่มีการสร้าง

หน้าตรงข้าม: พัฒนาการ
หมู่พระที่นั่งจักรีมหา
ปราสาท

ช่วงระยะที่ 1

พ.ศ.2411-2416

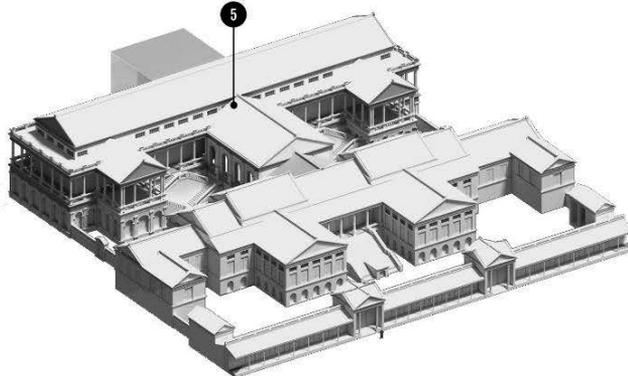
- 1.) พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์
- 2.) พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ
- 3.) พระที่นั่งตำรางสวัสดิ์คือนัญวงศ์
- 4.) พระที่นั่งพิพัฒพงศ์ถาวรวิจิตร

ช่วงระยะที่ 2

พ.ศ.2413-2418

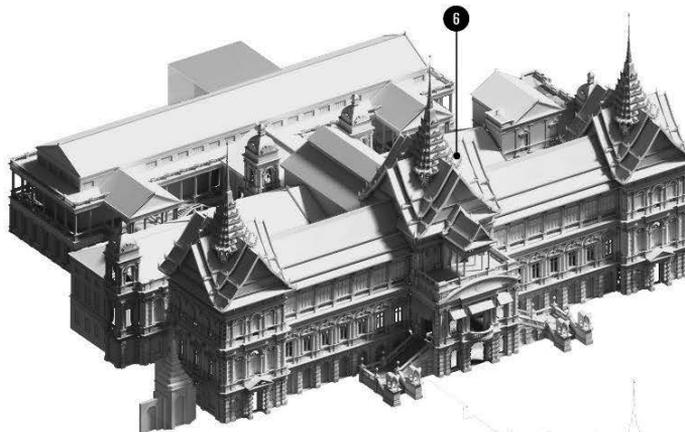
- 5.) พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร

ช่วงระยะที่ 3

พ.ศ.2419-2421

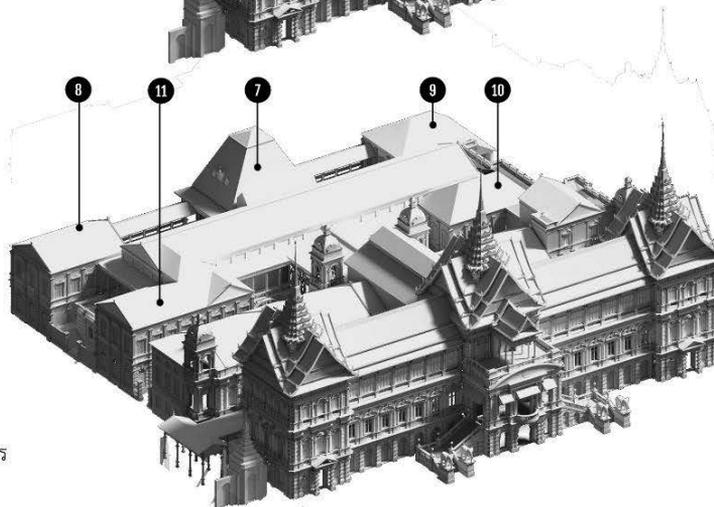
- 6.) พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ช่วงระยะที่ 4

พ.ศ.2419-2421

- 7.) พระที่นั่งอมรพิมานมณี
- 8.) พระที่นั่งสุทธาศรีอภิรมย์
- 9.) พระที่นั่งบรรณาคมสรณี
- 10.) พระที่นั่งราชปรีดีโรทัย
- 11.) พระที่นั่งเทพนัยนันทยากร

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท โดยประเด็นอันเป็นข้อเสนอหลักในการศึกษานี้คือ แม้ภายนอกพระราชมณเฑียรในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทตั้งแต่ช่วงระยะแรก จะดูมีความเป็นตะวันตก แต่ภายในกลับยังคงรักษารูขี้นาคดีทางสถาปัตยกรรมอย่างเคร่งครัด ดังพิจารณาได้จากการจัดวางตำแหน่งผังการใช้สอยตาม อย่างพระราชมณเฑียรแบบจารีต

คำสำคัญ: พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท, ประวิช ชุมสาย, การสร้างความศิวิไลซ์, พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร

Abstract

The paper is of the Royal Residences in Royal Grand Palace during the early period of King Chulalongkorn (A.D.1868-1875), before the building of Chakri Maha Prasat Throne Hall. The focuses are on the early developments of Royal Residences' complex, and on how Western-style architecture was adopted for its design. The study demonstrates that the complex can be divided into three main periods: The first period was created by Siamese's royal master builders between 1868 and 1873. The buildings of this period consisted of Phra thi nang Munsathan Borommaat and Phra thi nang Sommottithewarat Upabat Halls. The second period, constructed between 1870 and 1875, included Phra thi nang Borommaratchasathit Mahoran Hall. The third period was carried out between 1876 and 1882, during which Chakri Maha Prasat was constructed. However, this study focuses only on the first two developments. The argument put forward in this study is that while, on the exterior, Chakri Maha Prasat Royal Residences' complex looked Western, their interior and layout showed the preservation of traditional hierarchy, not unlike those of Pra Maha Montien in Royal Grand Palace.

Keywords: Chakri Maha Prasat Throne Hall, Pravich Jumsai, Westernization, Phra thi nang Borommaratchasathit Mahoran

บทนำ

หมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เป็นหนึ่งในหมู่พระราชมณเฑียรสถานที่สำคัญในพระบรมมหาราชวัง สร้างขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ 5 ตั้งอยู่ตรงกลางระหว่างพระมหาราชมณเฑียรและหมู่พระมหามหาปราสาทคือพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทและพระที่นั่งอาภรณ์ภิโมกข์ปราสาท หมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทยังเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลายด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกผสมผสานกับสถาปัตยกรรมไทยประเพณีในส่วนเครื่องยอดปราสาท 3 ยอดที่เชื่อมต่อกันด้วยมุขกระสัน ด้วยลักษณะเฉพาะดังกล่าวทำให้ในการศึกษาประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมไทยที่ผ่านมาพระที่นั่งองค์นี้มีมักถูกใช้เป็นกรณีตัวอย่างในการอธิบายความเปลี่ยนแปลงทางสังคมและสถาปัตยกรรมในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่มีการเปิดรับเอาวัฒนธรรมตะวันตกเข้ามา พร้อมกับเทคโนโลยีที่เสริมสร้างความเจริญในด้านต่าง ๆ รวมถึงวิสัยทัศน์ของการสร้างความเป็นอารยะที่มียุโรปเป็นศูนย์กลางผ่านสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในช่วงของลัทธิล่าอาณานิคม อย่างไรก็ตามแม้งานศึกษาที่ผ่านมาได้ศึกษาวิเคราะห์ลงในมิติต่าง ๆ ทั้งประวัติศาสตร์สถาปัตยกรรมงานช่างและมิติทางสังคมการเมือง แต่ส่วนใหญ่ให้ความสำคัญในช่วงที่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทสร้างเสร็จหรือภายหลัง พ.ศ. 2425 เป็นต้นมา และยังไม่ปรากฏการศึกษาเกี่ยวกับกลุ่มพระราชมณเฑียรในสมัยก่อนการสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทที่มีการก่อสร้างมาหลายช่วงระยะตั้งแต่ พ.ศ. 2411 จึงนำมาสู่ความสนใจศึกษาการเกิดขึ้นและรูปแบบสถาปัตยกรรมพระราชมณเฑียรสถานในระยะแรกของรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เพื่อขยายความเข้าใจต่อพัฒนาการหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท และพัฒนาการสถาปัตยกรรมตะวันตกในสยามช่วงต้นรัชกาลที่ 5

ประวัติการสร้างพระราชมณเฑียรในหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

ประวัติการสร้างพระราชมณเฑียรในหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทเริ่มต้นตั้งแต่ พ.ศ. 2411 อันเป็นปีที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์สยาม รัชกาลที่ 5 ต่อจากพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยในปีเดียวกันนั้นพระองค์ได้ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชมณเฑียรที่ประทับองค์ใหม่ขึ้น บนพื้นที่ระหว่างพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทและหมู่พระมหาราชมณเฑียรในพระบรมมหาราชวัง

กล่าวถึงพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ในมุมหนึ่งก็สะท้อนว่าการสร้างพระที่นั่งองค์ใหม่นี้เป็นหนึ่งในโครงการใหญ่ที่เป็นที่กล่าวขวัญในบรรดาหมู่ชาวต่างชาติที่เข้ามาในภูมิภาคนี้

ต่อมาใน พ.ศ. 2416 หมู่พระที่นั่งส่วนหน้าคือ พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์และพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติได้สร้างเสร็จสมบูรณ์ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าฯ จึงเสด็จย้ายจากพระที่นั่งจักรพรรดิพิมานมาประทับ ณ พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ โดยมีพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติเป็นห้องทรงงาน และห้องรับรองสำหรับทูตและขุนนางในการเข้าเฝ้าฯ ในขณะนั้น แต่ยังไม่ได้เฉลิมพระราชมณเฑียร กระทั่งใน พ.ศ. 2418 ที่พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารเสร็จสมบูรณ์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดงานพระราชพิธีเฉลิมพระราชมณเฑียรแห่งใหม่อย่างเป็นทางการ³ และใช้พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารเป็นที่ประทับว่าราชการต่อมา ในช่วงเวลาดังกล่าวนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ใช้หมู่พระที่นั่งแห่งใหม่รองรับกิจกรรมใหม่ในราชสำนักที่สะท้อนถึงพระราชนิยมในวัฒนธรรมสังสรรค์แบบตะวันตก เช่น การพระราชทานเลี้ยงปีใหม่ มีการเชิญชวนให้พระบรมวงศานุวงศ์แต่งชุดแฟนซีหรือชุดสากล⁴ และรับรองแขกด้วยธรรมเนียมการเข้าเฝ้าและเครื่องแต่งกายอย่างตะวันตก ซึ่งพระองค์ได้เริ่มนำมาปรับใช้ในราชสำนักตั้งแต่ช่วงที่ยังประทับอยู่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานในหมู่พระมหามณเฑียรในช่วงปีแรก ๆ ของรัชกาล

ต่อมาใน พ.ศ. 2419 หนึ่งปีภายหลังจากการเฉลิมพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารและหมู่พระราชมณเฑียรที่เสร็จสมบูรณ์ รัชกาลที่ 5 โปรดเกล้าฯ ให้มีการก่อสร้างพระที่นั่งองค์ใหม่ขึ้นเป็นท้องพระโรงในสถานที่เดียวกัน คือ หมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ประกอบด้วยพระที่นั่ง 3 องค์ทอดตัวจากทิศตะวันออกไปทิศตะวันตกในส่วนพระราชฐานชั้นกลาง แต่ละองค์เชื่อมต่อกันด้วยมุขกระสันโดยตลอด และมีการต่อเติมกลุ่มอาคารพระที่นั่งประกอบเพิ่มเติมกินอาณาบริเวณลึกเข้าไปในส่วนพระราชฐานชั้นใน ซึ่งมีการใช้สอยแตกต่างกัน โดยมีจอห์น คลูนิซเป็นผู้ถวายแบบและดูแลการก่อสร้าง⁵

ในคราวแรกพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทองค์ใหม่ มีการออกแบบด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรม นีโอ เรอเนซองซ์ และมีหลังคาโดมฐานเหลี่ยมแบบมังซาร์ด แต่หลังจากการก่อสร้างดำเนินไปถึงชั้นสาม ได้มีการปรับเปลี่ยนแบบภายหลังจากสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ทูลทัดทาน และเสนอให้ปรับเป็นทรงปราสาทแบบประเพณีตามอย่างโบราณราชประเพณีที่พระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ที่ผ่านมามีการสร้างพระมหาปราสาทขึ้นประจำรัชกาล

จากการทูลทัดทานครั้งนี้ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชกระแสรับสั่งให้พระยาราชสงครามทำหลังคายอดปราสาทขึ้นแทนที่หลังคาโดมในแบบเดิม พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทสร้างเสร็จใน พ.ศ. 2425 และมีการเฉลิมพระราชมณเฑียรพร้อมกับการสมโภชพระนครครบรอบ 100 ปี หลังจากนั้นมีการต่อเติมกลุ่มอาคารพระที่นั่งประกอบเพิ่มเติมด้านหลังหมู่พระที่นั่งจักรีฯ บริเวณรอบพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ประกอบด้วยพระที่นั่งอมรพิมานมณี พระที่นั่งสุทธาศรีหรือภิรมย์ พระที่นั่งบรรณาคมสรณี พระที่นั่งราชปริตวิโรทัย และพระที่นั่งเทพदनยันทนทายากร ในช่วงระยะนี้หมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทได้ประกอบด้วยพระที่นั่งจำนวนทั้งหมด 11 องค์ ถือเป็นช่วงเวลาที่ยังปรากฏหมู่พระที่นั่งมากที่สุดและการก่อสร้างเสร็จสมบูรณ์ เนื่องจากไม่ปรากฏการต่อเติมพระที่นั่งเพิ่มเติม จนกระทั่งมีการรื้อพระที่นั่งส่วนหลังลงในเวลาต่อมา เนื่องจากอาคารอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมเรื่อยมาตั้งแต่ก่อนการบูรณะครั้งใหญ่ใน พ.ศ. 2473 จนถึง พ.ศ. 2492⁶

จากประวัติข้างต้นทำให้เราสามารถจำแนกช่วงเวลาของพัฒนาการในพระราชมณเฑียรในหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทออกได้เป็น 3 ระยะเวลาดังนี้

ช่วงระยะที่ 1 (พ.ศ. 2411-2416) สร้างพระราชมณเฑียรหมู่แรกขึ้น 4 องค์ประกอบด้วย พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ พระที่นั่งดำรงสวัสดิอันญวงศ์ และพระที่นั่งพิพัฒพงศ์ถาวรวิจิตร

ช่วงระยะที่ 2 (พ.ศ. 2413-2418) สร้างพระที่นั่งองค์ใหญ่ต่อเนื่องกับพระที่นั่งหมู่แรกมาทางทิศใต้คือ พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารใน พ.ศ. 2413⁷ ขณะที่การก่อสร้างพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ แล้วเสร็จใน พ.ศ. 2416

ช่วงระยะที่ 3 (พ.ศ. 2419-2425) สร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทใน พ.ศ. 2419 และภายหลังการเฉลิมพระราชมณเฑียรพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทส่วนหน้าที่เสร็จใน พ.ศ. 2425 จึงมีการสร้างหมู่พระที่นั่งส่วนหลังเพิ่มเติม เช่น พระที่นั่งอมรพิมานมณี พระที่นั่งสุทธาศรีหรือภิรมย์ พระที่นั่งบรรณาคมสรณี พระที่นั่งราชปริตวิโรทัย และพระที่นั่งเทพदनยันทนทายากร

โดยในการศึกษานี้ผู้ศึกษาจะเน้นไปในการศึกษาสถาปัตยกรรมพระราชมณเฑียรในหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทระหว่างช่วงระยะที่ 1-2 (พ.ศ. 2411-2418) เป็นหลัก แต่อย่างไรก็ตามการศึกษาสองช่วงเวลาดังกล่าวมีข้อจำกัด เพราะหลักฐานทางกายภาพและข้อมูลเอกสารในช่วงระยะนี้เหลืออยู่ไม่มากนัก เนื่องจากมีการปรับเปลี่ยนผังของพระราชมณเฑียรที่มีมาตั้งแต่

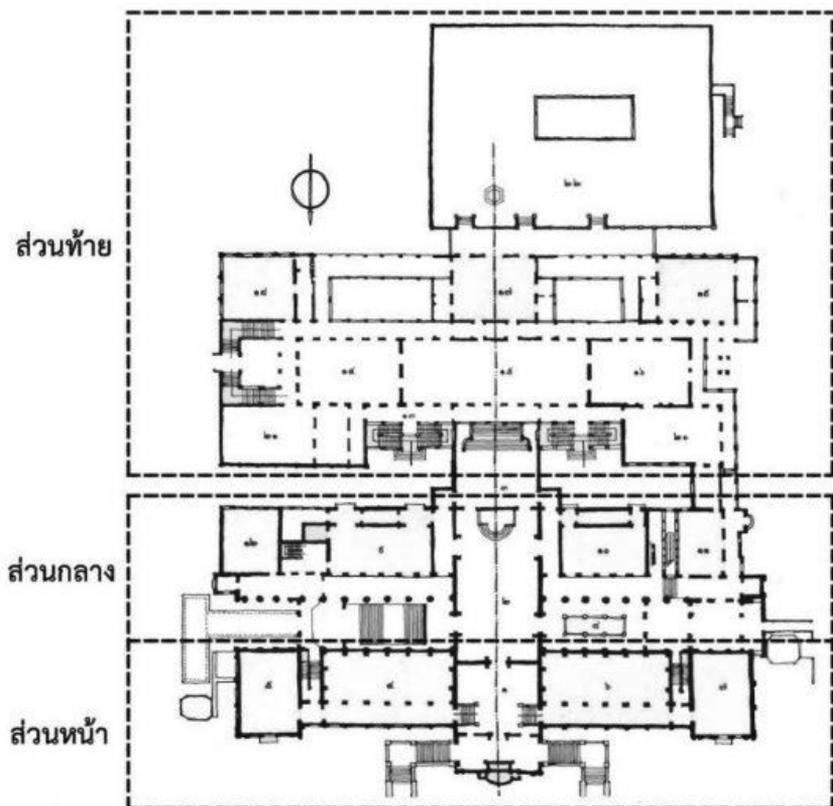
ช่วงระยะที่ 3 และปรับปรุงต่อเติมเรื่อยมาจนถึงช่วง พ.ศ. 2492 ที่ปรากฏการซ่อมแซมกลุ่มพระราชมณเฑียรหลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทครั้งใหญ่ ส่งผลให้กลุ่มพระที่นั่ง เช่น พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ และกลุ่มพระที่นั่งในหมู่พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ถูกรื้อลงและสร้างขึ้นใหม่ภายหลัง

ด้วยข้อจำกัดดังกล่าวประกอบกับเป็นเขตพระราชฐานที่ไม่สามารถสำรวจพื้นที่จริงได้ การศึกษาในครั้งนี้จึงจำเป็นต้องศึกษาผ่านเอกสารการก่อสร้าง บันทึกการบูรณะซ่อมแปลง หรือภาพถ่ายเก่า และเมื่อพิจารณาหลักฐานร่วมสมัยที่มีในช่วงเวลานี้ คือหลักฐานภาพถ่ายทั้งก่อนและหลัง พ.ศ. 2420 และจดหมายเหตุก่อกฤษ์ที่ปรากฏในหนังสือคอร์ดข้าราชการ ซึ่งได้ระบุถึงขนาดความสูงของพระที่นั่งแต่ละองค์ไว้โดยละเอียด ตั้งแต่กลุ่มพระราชมณเฑียรในระยะแรก พร้อมกับชี้ถึงตำแหน่งการจัดเรียงตัวอาคารคร่าว ๆ ในการศึกษานี้ จึงได้เลือกพิจารณาจากหลักฐานอีกชั้นหนึ่งคือ ผังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในช่วงระยะที่ 3 ดังที่ปรากฏตามประวัติพัฒนาการการก่อสร้างหมู่พระที่นั่งฯ ตั้งแต่ พ.ศ. 2411-2425 ว่า กลุ่มอาคารมีการต่อเติมต่อเนื่องไปเป็นส่วน ๆ แต่ไม่ได้ทำการรื้อลงและสร้างใหม่ทั้งหมด จึงมีความเป็นไปได้ที่ผังดังกล่าวนี้ จะยังรักษารูปแบบผังอาคารเดิมไว้บางส่วน โดยการทบทวนผังดังกล่าวกับหลักฐานร่วมสมัยนำมาสู่การวิเคราะห์ผังเบื้องต้นได้ดังนี้

วิเคราะห์กายภาพหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในช่วงระยะที่ 3 (พ.ศ. 2419-2425)

ผังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในช่วงระยะที่ 3 (พ.ศ. 2419-2425) ประกอบด้วยอาคารพระที่นั่ง 11 องค์ กลุ่มอาคารมีการจัดวางแบบสมมาตร สามารถแบ่งออกได้เป็น 3 ส่วนคือ ส่วนหน้า ส่วนกลาง และส่วนท้าย โดยทั้งหมดตั้งเป็นแนวขวาง ทอดตัวขนานกันตามทิศตะวันออกไปตะวันตก แต่ละส่วนของหมู่พระที่นั่งถูกเชื่อมด้วยโถงตามแนวยาวต่อเนื่องตั้งแต่ส่วนหน้าจรดส่วนท้าย ซึ่งจะทำหน้าที่เป็นท้องพระโรง ตั้งแต่ท้องพระโรงหน้า ท้องพระโรงกลาง และท้องพระโรงหลัง หมู่พระที่นั่งมีอาณาบริเวณครอบคลุมตั้งแต่ลานหน้าพระราชฐานชั้นกลางไปจนถึงส่วนพระราชฐานชั้นในดังนี้

ผังหมู่พระที่นั่งจักรีมหา
ปราสาทในสมัยรัชกาลที่ 5
ที่มา: ม.ร.ว.แม่งน้อย
ศักดิ์ศรี และคนอื่น ๆ,
สถาปัตยกรรม
พระบรมมหาราชวัง
(กรุงเทพฯ: สำนักราช-
เลขาธิการ, 2531), 98.

บริเวณหมู่พระที่นั่งฯ ส่วนหน้า ประกอบด้วยพระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ซึ่งสร้างขึ้นในช่วงระยะที่ 3 (พ.ศ. 2419-2425) ตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นกลาง ระหว่างหมู่พระมหามณเฑียรและประตูสนามราชกิจด้านทิศตะวันออก และพระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทและประตูพรหมโสภาด้านทิศตะวันตก พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทมีลักษณะเป็นอาคารก่อสูง 3 ชั้น ประกอบด้วยพระที่นั่ง 3 องค์ ตั้งในลักษณะผังสมมาตร เชื่อมต่อกันด้วยมุขกระสันโดยตลอด ทั้งสองฝั่งมีขนาดเสมอกัน ทำให้เกิดรูปด้านตัว E หรือรูปด้านแบบพระราชวัง (Palatial Facade) และลักษณะสถาปัตยกรรมแบบฟื้นฟูเรอเนซองส์ (Neo Renaissance) โดยมีหลังคายอดปราสาทแบบไทยประเพณี ตัวอาคารทำหน้าที่เปรียบเสมือนฉากหน้า (Facade) ให้กับหมู่อาคารส่วนหลังไว้ทั้งหมด

พระที่นั่งส่วนนี้ในช่วงระยะที่ 3 มีการจัดพื้นที่ใช้สอยตั้งแต่ส่วนราชการคือ ออฟฟิศหลวง ที่ทำการมหาดเล็ก หอพระสมุด ส่วนรับแขกทูตานุทูตที่รอเฝ้าฯ และส่วนประดิษฐานพระบรมอัฐิที่จัดไว้ส่วนบนสุดในพระวิมานชั้นที่ 3

บริเวณหมู่พระที่นั่งฯ ส่วนกลาง ตั้งอยู่ในเขตพระราชฐานชั้นใน ระหว่างหมู่พระที่นั่งฯ ส่วนหน้าทางทิศเหนือและพระที่นั่งส่วนท้ายทางทิศเหนือ กลุ่มอาคารวางตัวทอดยาวจากทิศตะวันออก-ทิศตะวันตก เป็นอาคารก่อสูง 2 ชั้น ประกอบด้วยพระที่นั่ง 4 องค์ คือ พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ พระที่นั่งดำรงสวัสดิ์อันถาวร พระที่นั่งพิพัฒพงศ์ถาวร วิจิตร ที่สร้างขึ้นตั้งแต่ช่วงระยะที่ 1 (พ.ศ. 2411-2415) โดยมีส่วนท้องพระโรงกลาง อัญจันทร์เสื่อ อ่างแก้ว ซึ่งต่อเติมขึ้นในช่วงระยะที่ 3 (พ.ศ. 2419-2425) ทำหน้าที่เป็นตัวเชื่อมกับพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทส่วนหน้า หมู่พระที่นั่งส่วนนี้ ในช่วงระยะที่ 3 มีการจัดพื้นที่ใช้สอยที่เน้นการรองรับแขกทูตานุทูต เช่น เป็นท้องพระโรงสำหรับพระมหากษัตริย์เสด็จฯ ออกให้คณะทูตานุทูตเฝ้าฯ ทูลละอองธุลีพระบาท⁸ และใช้พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์เป็นที่จัดพระราชทานเลี้ยงในวาระโอกาสต่าง ๆ

บริเวณหมู่พระที่นั่งฯ ส่วนท้าย ตั้งอยู่บนพื้นที่พระราชฐานชั้นใน มีลักษณะเป็นพระที่นั่งโถงทอดตัวยาวไปทางทิศตะวันออก ทิศตะวันตกเป็นอาคารก่อสูง 2 ชั้น กลุ่มพระที่นั่งนี้ประกอบด้วยพระที่นั่งประธานคือพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ซึ่งสร้างขึ้นในช่วงระยะที่ 2 (พ.ศ. 2413-2418) และพระที่นั่งองค์รองโดยรอบพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารจำนวน 5 องค์⁹ คือ พระที่นั่งอมรมิมานมณี พระที่นั่งสุทธาศรีอิทธิรมย์ พระที่นั่งบรรณาคมสรณี พระที่นั่งราชปริตวิโรทัย และพระที่นั่งเทพนัยนันทยากร ที่สร้างต่อเติมในช่วงระยะที่ 3 (พ.ศ. 2419-2425) ภายหลังพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทสร้างเสร็จสมบูรณ์ โดยมีท้องพระโรงหลังเป็นส่วนเชื่อมหมู่พระที่นั่งฯ ส่วนท้ายเข้ากับหมู่พระที่นั่งฯ ส่วนกลาง

หมู่พระที่นั่งส่วนนี้ในช่วงระยะที่ 3 มีการจัดพื้นที่ใช้สอยที่เน้นการรองรับพระราชานุกิจส่วนพระองค์ เช่น การใช้ภายในพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารเป็นที่ทรงพระสำราญพระราชอิริยาบถร่วมกับพระบรมวงศานุวงศ์¹⁰ ห้องเสวย และรับรองแขกส่วนพระองค์ ใช้พระที่นั่งอมรมิมานมณีเป็นพระวิมานที่บรรทมของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระที่นั่งสุทธาศรีอิทธิรมย์เป็นที่ประทับของสมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ

การพิจารณาผังพื้นหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทดังที่ได้กระทำต่อไปนี้จะเห็นร่องรอยทางกายภาพของหมู่พระที่นั่งกลุ่มเดิมที่สร้างมาตั้งแต่ในช่วงระยะที่ 1 และ ระยะที่ 2 ปรากฏอยู่ในผังพื้นหมู่พระที่นั่งระยะที่ 3 แทบจะครบถ้วน ตามข้อสังเกตต่อไปนี้

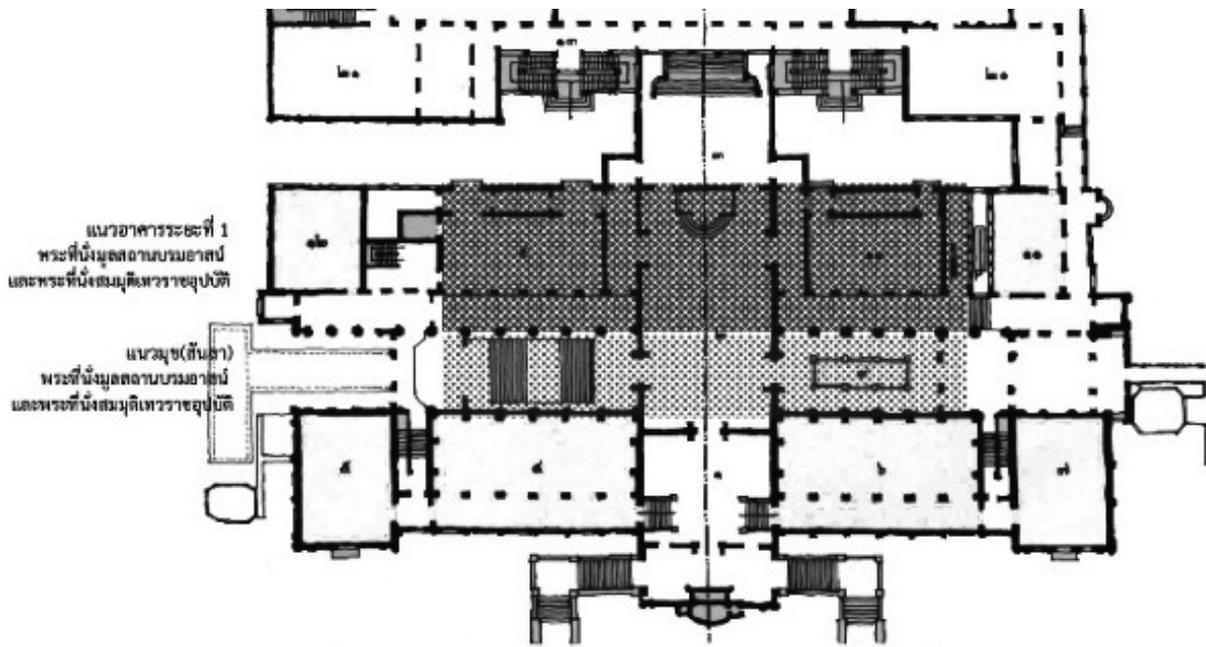
ข้อสังเกตประการที่หนึ่ง ตำแหน่งหมู่พระที่นั่งในช่วงระยะที่ 1 (พ.ศ. 2411-2415) ซึ่งประกอบด้วยพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ พระที่นั่งดำรงสวัสดิ์อนัญวงศ์ และพระที่นั่งพิพัฒพงศ์ ถาวรวิจิตร ตามปรากฏในผังทั้งหมด ตั้งอยู่บริเวณหมู่พระที่นั่งฯ ส่วนกลางคันทางทิศเหนือด้วยอัฒจันทร์เสื่อและอ่างแก้ว เมื่ออ้างอิงจากพระราชหัตถเลขา และจดหมายเหตุกษัตริย์พระที่นั่งจักรีฯ ที่ได้กล่าวถึงการรื้อมูหน้าหรือ “สันลา” ของพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ และพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติลง เพื่อสร้างส่วนเชื่อมคืออัฒจันทร์เสื่อและอ่างแก้ว เป็นแนวเดียวกับพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทที่กำลังสร้างขึ้นใหม่บนตำแหน่งเดิมตามความตอนหนึ่งว่า

ด้วยพระที่นั่งที่จะทำใหม่นั้นเสมอเพียงท้ายพระที่นั่งเก่า ๒ หลัง ต่อปลายไปนั้นยังเปนเชื่อนเพ็ชอยู่ ฉันทว่ากับเธอเมื่อบายว่าจะต้องทำเชื่อนเพชใหม่นั้น ฉันทเห็นว่าสันลาสองหลังที่นำพระที่นั่งนั้นขึ้นกระชั้นกับท้ายพระที่นั่งที่จะทำใหม่ แล้วก็ตำพื้นชั้นเดียวกลัวอยู่อย่างเดิมนั้น จะไม่งามเลยเห็นจะต้องยกเป็นสองชั้นให้ติดเนื่องเป็นแนวเดียวกับพระที่นั่งหลังใหญ่ไปได้จะงาม...ด้วยเปนพระที่นั่งเทมหน้าทีเดียวไม่มีเชื่อนเพช

จะพบว่าข้อมูลดังกล่าวสอดคล้องกับกายภาพที่ปรากฏ ประกอบกับการเปรียบเทียบความกว้างรวมของทั้งพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ และพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติที่ปรากฏในผังช่วงระยะที่ 3 และข้อมูลความกว้างของพระที่นั่งทั้งสองในช่วงระยะที่ 1 ตามระบุในจดหมายเหตุกษัตริย์พระที่นั่งจักรีฯ คือราว 15.5 เมตร จะพบว่ามีความสอดคล้องกัน ทำให้ระบุในเบื้องต้นได้ว่าพระที่นั่งทั้งสองที่ปรากฏในผังช่วงระยะที่ 3 เป็นตำแหน่งของพระที่นั่งเดิม ตั้งแต่ช่วงระยะที่ 1

ต่อมาเมื่อพิจารณาดำเนินหมู่พระที่นั่งในช่วงระยะที่ 2 (พ.ศ. 2413-2418) คือพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร เปรียบเทียบกับข้อมูลตอนหนึ่งในจดหมายเหตุกษัตริย์พระที่นั่งจักรีฯ ความว่า

จึงได้จัดการสร้างพระที่นั่งลงโดยยาวในองค์ ๑๑ วา ๓ คอก เฉลียง ๒ ด้าน ๑๑ คอกคืบ รวมยาว ๑๔ วา ๒ คอกคืบ กว้าง ๕ วา ๓ คอก เฉลียง ๒ ด้านกว้าง ๑๑ วา คอก รวมกว้าง ๘ วา ๒ คอกคืบ พื้นชั้น ๒ สูง ๒ วา คอกคืบ เตี้ยสูง ๔ คอก ๖ นิ้ว มุขหน้าต่อกันกับพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ กว้าง ๗ วา

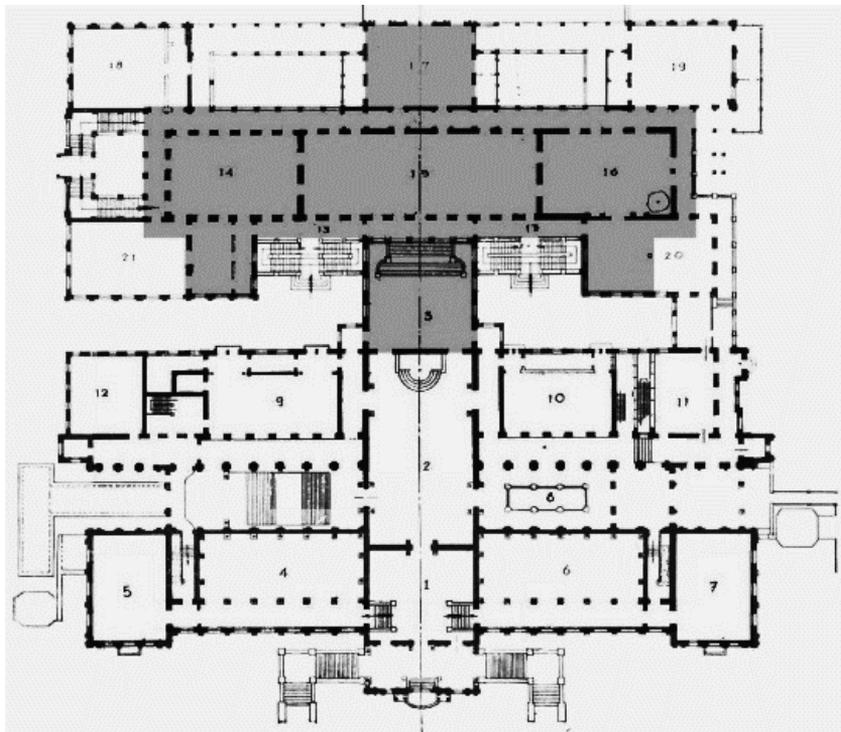

สันนิษฐานแนวตัวพระที่นั่ง
มุลสถานบรมอาสน์ และ
พระที่นั่งสมมุติเทวราชอุบัติ
(สี่เหลี่ยม) และสมมุติฐานแนว
มุข (สันลา) ของพระที่นั่ง
ทั้งสององค์ (สี่เหลี่ยม)
เปรียบเทียบกับตำแหน่ง
พระที่นั่งทั้งสองที่ปรากฏใน
ผังช่วงระยะที่ 3

๗ นิ้ว ยาว ๗ วา ๙ นิ้ว สูงพื้นล่าง ๒ วา ๑๑ นิ้ว เดี่ยวสูง ๓ คอก
มุขหลังกว้าง ๗ วา ๗ นิ้ว ยาว ๕ วาคอก สูงพื้นล่างวา ๔ นิ้ว เดี่ยวสูง
๓ วาคอก ๔ นิ้ว ๒ คอก มุขเล็กด้านหน้า ๒ มุข กว้างมุขละ ๔ วา
๒ คอก ยาว ๓ วา ๒ คอก พื้นชั้นล่าง ๒ คอกคืบ ๔ นิ้ว พื้นชั้นกลาง
๒ วาคอกคืบ เดี่ยวสูง ๑ วา ๓ คอก ๖ นิ้ว...พระราชทานนามว่า
พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร

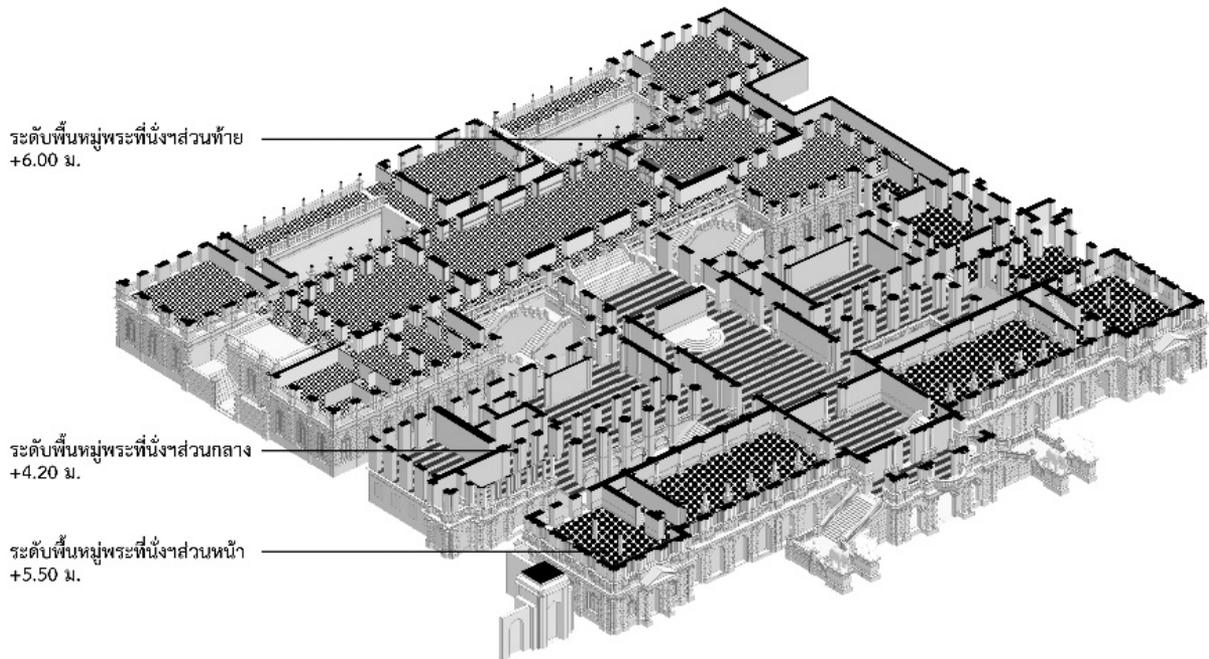
จะพบว่าพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารตั้งต่อจากหมู่พระที่นั่งฯ
ส่วนกลาง คือพระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์และพระที่นั่งสมมุติเทวราชอุบัติ
มาทางทิศใต้ อาคารมีลักษณะเป็นอาคารผังสี่เหลี่ยม สูงสองชั้น ด้านหน้า
มีการยื่นมุข 3 มุข โดยมีมุขประธานเชื่อมไปหาหมู่พระที่นั่งฯ ส่วนกลาง
โดยข้อมูลนี้จะสอดคล้องกับกายภาพที่ปรากฏทั้งขนาด ลักษณะทางกายภาพ
และตำแหน่ง ทำให้ระบุในเบื้องต้นได้ว่า พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร
ที่ปรากฏในผังช่วงระยะที่ 3 เป็นตำแหน่งของพระที่นั่งเดิมตั้งแต่ช่วงระยะที่ 2
เช่นเดียวกับหมู่พระที่นั่งฯ ในช่วงระยะที่ 1 แสดงให้เห็นว่าหมู่พระที่นั่งฯ ในช่วง
ระยะแรกยังคงรักษาไว้อยู่ในตำแหน่งเดิมโดยต่อเติมพระที่นั่งฯ โดยรอบ และรื้อ
เพียงผังบางส่วน เช่น รื้อมุขพระที่นั่งฯ ทั้งสองและทิมดาบลงเพื่อสร้างพระที่นั่ง
จักรีมหาปราสาทในช่วงระยะที่ 3 แทนที่

สันนิษฐานขอบเขตพระที่นั่ง
บรมราชสถิตยมโหฬาร
เปรียบเทียบกับตำแหน่ง
พระที่นั่งที่ปรากฏในผัง
ช่วงระยะที่ 3

ข้อสังเกตประการที่สอง พิจารณาจากรูปด้านและหน้าตัดอาคารพระที่นั่งในแต่ละองค์ที่ปรากฏในผังช่วงระยะที่ 3 พบว่าหมู่พระที่นั่งฯ ส่วนหน้า ส่วนกลาง และส่วนท้ายต่างมีระดับความสูงที่แตกต่างกัน โดยพระที่นั่งส่วนกลางซึ่งเป็นส่วนที่สันนิษฐานว่าเป็นอาคารตั้งแต่ช่วงระยะที่ 1 มีระดับของพื้นชั้นบนต่ำสุดกว่าพระที่นั่งส่วนอื่น กล่าวคือห้องพระโรงกลางมีระดับพื้นประมาณ 4.20 เมตร ในขณะที่พระที่นั่งส่วนหน้าที่สร้างในช่วงระยะที่ 3 มีความสูงอยู่ที่ประมาณ 5.50 เมตร และพระที่นั่งส่วนท้ายที่สร้างขึ้นในช่วงระยะที่ 2 มีความสูงประมาณ 6.00 เมตร หมู่พระที่นั่งแต่ละองค์จึงปรากฏความพยายามในการเชื่อมระหว่างกันด้วยบันไดหรืออฒจันทร์ ซึ่งระดับความสูงที่ต่างกันนี้สอดคล้องกับคำบรรยายในเอกสารจดหมายเหตุอภุคษ์ โดยความสูงที่แตกต่างกันเป็นผลจากสร้างขึ้นในช่วงเวลาที่ต่างกัน ขณะที่ความแตกต่างของรูปแบบทางสถาปัตยกรรมนั้นเป็นผลมาจากผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องในการออกแบบ-ก่อสร้าง

ข้อสังเกตประการที่สาม รูปแบบทางสถาปัตยกรรมภายนอกพระที่นั่งส่วนกลางและส่วนท้ายยังคงหลังคาทรงจั่วลาด มุงด้วยกระเบื้องกาบกล้วย ดินเผาซ้อนกรอบปูนแบบจีน อันเป็นลักษณะของช่างชาวสยาม และในบาง

พระราชมณเฑียรในหมู่
พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
ในช่วงระยะที่ 1
ก่อน พ.ศ. 2419

องค์ประกอบ งานประดับภายนอกและภายในยังแสดงให้เห็นถึงอิทธิพล
ช่างไทยและระบบสัญลักษณ์ที่สัมพันธ์กับงานช่างไทยประเพณีและช่างท้องถิ่น
ที่ทำงานในรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก ซึ่งเป็นข้อสังเกตที่จะนำไปสู่การ
วิเคราะห์ในส่วนถัดไป

จากข้อมูลข้างต้นจึงนำมาสู่แนวทางในการสันนิษฐานหมู่พระราชมณเฑียรในช่วงระยะที่ 1-2 (พ.ศ. 2411-2418) โดยมีผังหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในช่วงระยะที่ 3 (พ.ศ. 2419-2425) เป็นเครื่องมืออ้างอิงและเปรียบเทียบกับรูปถ่ายเก่า และข้อมูลตามเอกสารร่วมสมัยต่าง ๆ

การสันนิษฐานสถาปัตยกรรมในหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ช่วงระยะที่ 1 (พ.ศ. 2411-2416)

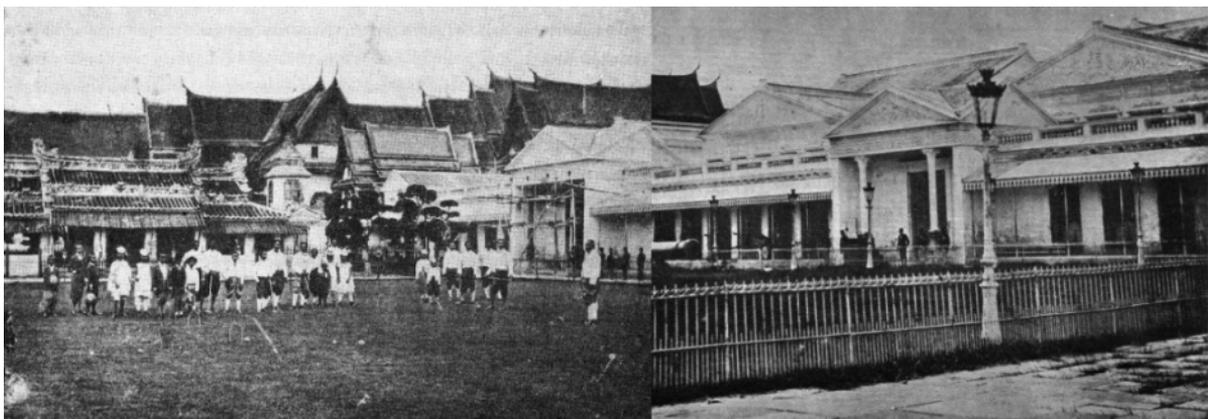
ในการสันนิษฐานหมู่พระราชมณเฑียรในช่วงระยะที่ 1 หลักฐานร่วมสมัยที่ใช้
ในการอ้างอิงประกอบด้วย 2 ส่วนคือ จากเอกสาร เช่น จดหมายเหตุก่อกฤกษ์
หนังสือคอร์ตข้าราชการ ซึ่งได้ให้ข้อมูลผังพระที่นั่งไว้โดยละเอียด และภาพถ่าย
ที่ปรากฏหมู่พระราชมณเฑียรจำนวน 2 ภาพ ถึงแม้ว่าจะไม่สามารถระบุช่วง

เวลาถ่ายภาพที่แน่นอนได้ แต่เป็นที่แน่นอนว่าภาพดังกล่าวถ่ายในช่วงเวลา ก่อนเริ่มการก่อสร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทใน พ.ศ. 2419 โดยในภาพถ่าย ปรากฏหมู่พระราชมณเฑียรในช่วงระยะที่ 1 ตั้งอยู่บริเวณเดียวกับตำแหน่ง ของหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในเวลาต่อมา เบื้องหน้าของภาพทางซ้าย ปรากฏภาพพระบรมฉายาลักษณ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าขณะ ทรงใคร่ครวญร่วมกับพระบรมวงศานุวงศ์บนสนามหญ้าซึ่งล้อมด้วยรั้วเหล็กและ โคมไฟ มีฉากหลังคือเก๋งวรเทพยสถาน¹¹ ถัดมาทางขวาของภาพเป็นส่วนของ หมู่พระราชมณเฑียรในช่วงระยะที่ 1 ปรากฏอาคารทิมดาบวางตัวยาวกั้นเขต พระราชมณเฑียร ต่อเนื่องด้วยกลุ่มอาคารหลังคาขนาดใหญ่ มีหลังคาแบบ จั๋วกรีก เป็นอาคารตรีมุข 2 หลัง

พิจารณาต่อมาถึงอาคารที่ก่อสร้างขึ้นในช่วงระยะที่ 1 ตามระบุใน จดหมายเหตุก่อกฤษ์พระที่นั่งจักรีฯ จะประกอบด้วยอาคารทั้งหมด 7 หลังคือ เชื้อนเพชรในส่วนหน้าสุด พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ พระที่นั่งสมมติเทวราช อุบัติ พระที่นั่งดำรงสวัสดิ์อนัญวงศ์ พระที่นั่งพิพัฒพงศ์ถาวรวิจิตร และหอพระ 2 หอตั้งเกาะกลุ่มกัน เมื่อเปรียบเทียบกับหลักฐานภาพถ่ายข้างต้น และผังหมู่ พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในช่วงระยะที่ 3 จึงนำมาสู่การสันนิษฐานผังของ พระราชฐานมณเฑียรได้ดังนี้

พื้นที่ส่วนหน้าของพระราชมณเฑียรคือกลุ่มอาคารทิมดาบ เป็นอาคาร ก่ออิฐถือปูนผนังสีเหลือง มีความยาวตามระบุในจดหมายเหตุฯ คือยาว 60 เมตร กว้าง 40 เมตร (กว้าง ๒ วา ยาว ๓๐ วา) มีความสูง 4 เมตร อาคารทิมดาบ ประกอบไปด้วยพระทวาร 2 พระทวาร มีความกว้าง 3 เมตร ยาว 3 เมตร หนาไปด้วยศาลาสองหลังมีความกว้าง 2 เมตร ยาว 10 เมตร วางตัวแนวยาว ไปตลอด

พระราชมณเฑียรในหมู่
พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท
ในช่วงระยะที่ 1
ก่อน พ.ศ. 2419
ที่มา: ม.ร.ว.แสงสุริย์
ลดาวลัย, พระมหาปราสาท
และพระราชมณเฑียรสถาน
ในพระบรมมหาราชวัง
(กรุงเทพฯ: สำนัก
พระราชวัง, 2521), 107.

ทิศตะวันออก-ทิศตะวันตก โดยศาลาฝั่งตะวันออกติดกับประตูสนามราชกิจ ฝั่งหมู่พระมหามณเฑียร และศาลาฝั่งตะวันตกติดกับประตูพรหมโสภาย ต่อเนื่องด้วยเขื่อนเพชรทางทิศตะวันตกและทิศตะวันออก ซึ่งล้อมรอบมณฑลของพระราชมณเฑียรทั้งหมดไว้เป็นพื้นที่เปิดแยกจากส่วนพระราชฐานชั้นกลาง และพระราชฐานชั้นในอีกทีหนึ่ง และเมื่อพิจารณาจากหลักฐานภาพถ่ายเก่า แนวอาคารระหว่างพระทวารมีการแบ่งห้องและเชื่อมด้วยประตูออกมาในด้านทิศเหนือของหมู่พระราชมณเฑียรเดิม ในลักษณะของการทำทิมดาบหรือที่ปักของทหารรักษาการณ์ในเขตพระราชวัง

พื้นที่ภายในพระราชมณเฑียรคือส่วนพระที่นั่ง ซึ่งประกอบด้วยกลุ่มพระที่นั่ง 4 องค์ และหอพระ 2 หอ มีลักษณะการวางตัวตามยาวจากทิศตะวันออกจรดทิศตะวันตก พระที่นั่งประธานประกอบด้วยพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ และพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ ตามระบุในจดหมายเหตุฯ เป็นอาคารโครงสร้างก่ออิฐถือปูนผังตรีมุขยื่นมุขหน้าเสมอกัน มีลักษณะผังและขนาดที่เท่ากัน กว้าง 15.5 เมตร (รวมกว้าง ๗ วา ๓ ศอก) ยาว 25.5 เมตร (รวมยาว ๑๒ วา ๓ ศอก) มุขหน้าอาคารทั้งสองกว้าง 12 เมตร โดยมีอัฒจันทร์ทางขึ้นระหว่างกลาง ภายในอาคารมีการแบ่งพื้นที่เป็นเฉลียงทางเดินโดยรอบกว้าง 2.75 เมตร และพื้นที่ห้องสำหรับการใช้สอยภายในพระที่นั่งกว้าง 10 เมตร ยาว 20 เมตร ชั้นล่างของอาคารมีความสูง 3.18 เมตร (พื้นสูง 6 ศอก 7 นิ้ว) และพื้นที่ชั้นบนสูง 6.65 เมตร (เดี่ยวสูง 3 วาศอก 6 นิ้ว)

ทั้งนี้มิควรสังเกตว่าลักษณะการทำพระที่นั่งยื่น 2 มุขนี้เป็นลักษณะที่ไม่ปรากฏมากนัก แต่มีความคล้ายคลึงกับพระที่นั่งพิมานมงกุฎภายในพระนารายณ์ราชนิเวศน์ จังหวัดลพบุรี ที่เป็นสถาปัตยกรรมอิทธิพลตะวันตกที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งมีมุขหน้ายื่นออกมา 2 มุข และมีอัฒจันทร์ตั้งอยู่ระหว่างกลางเช่นเดียวกัน อาคารพักอาศัยที่มีการสร้างมุขหน้าสองมุขยังปรากฏโดยมากในอังกฤษช่วงต้นศตวรรษที่ 19 เช่น พระราชวังคาร์ลตัน (Carlton House) ที่ประทับของมกุฎราชกุมาร

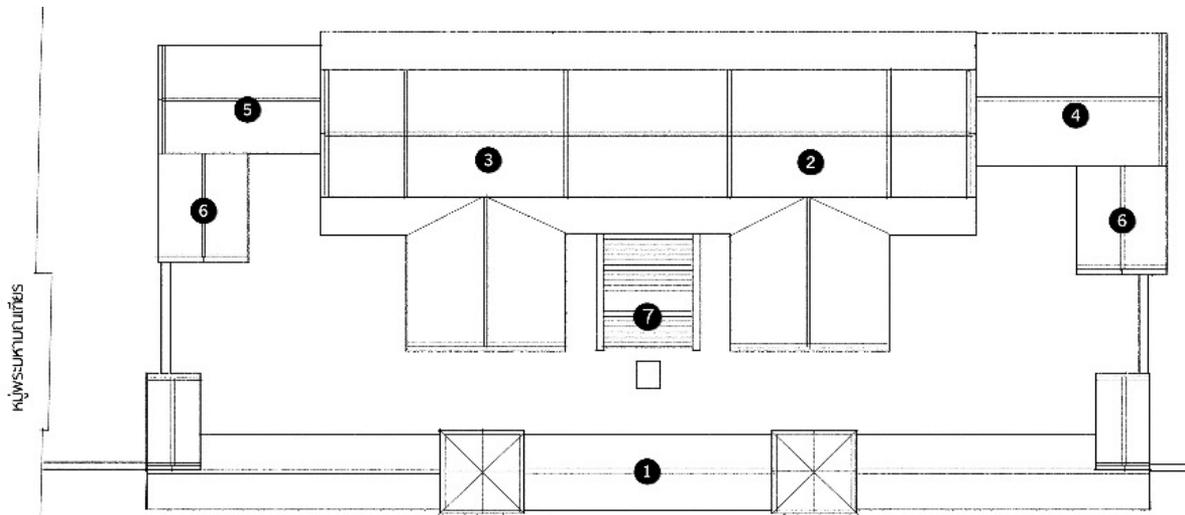
การใช้สอยในช่วงระยะที่ 1 ถึงช่วงระยะที่ 2 ของทั้งสองอาคารตามปรากฏในหนังสือคอร์ตขาวราชการ พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติถูกใช้เป็นส่วนรับรองขุนนาง ทูตต่างประเทศ พระบรมวงศานุวงศ์ และที่ประชุมคณะที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน ตามปรากฏในคราวพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงประกาศกระแสพระราชดำริในอันที่จะให้มีการเลิกทาส ณ พระที่นั่งดังกล่าวเมื่อวันที่ 12 กรกฎาคม พ.ศ. 2417 และพระที่นั่งมูลสถาน

บรมอาสน์ปรากฏในช่วงเวลาระหว่าง พ.ศ. 2415-2417 พระที่นั่งองค์นี้ได้ใช้เป็นที่ประทับชั่วคราว สอดคล้องกับพระนามพระที่นั่งที่มีความหมายว่า “เป็นที่ประทับเมื่อขึ้นครองราชย์” ก่อนจะย้ายไปประทับ ณ พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารใน พ.ศ. 2417

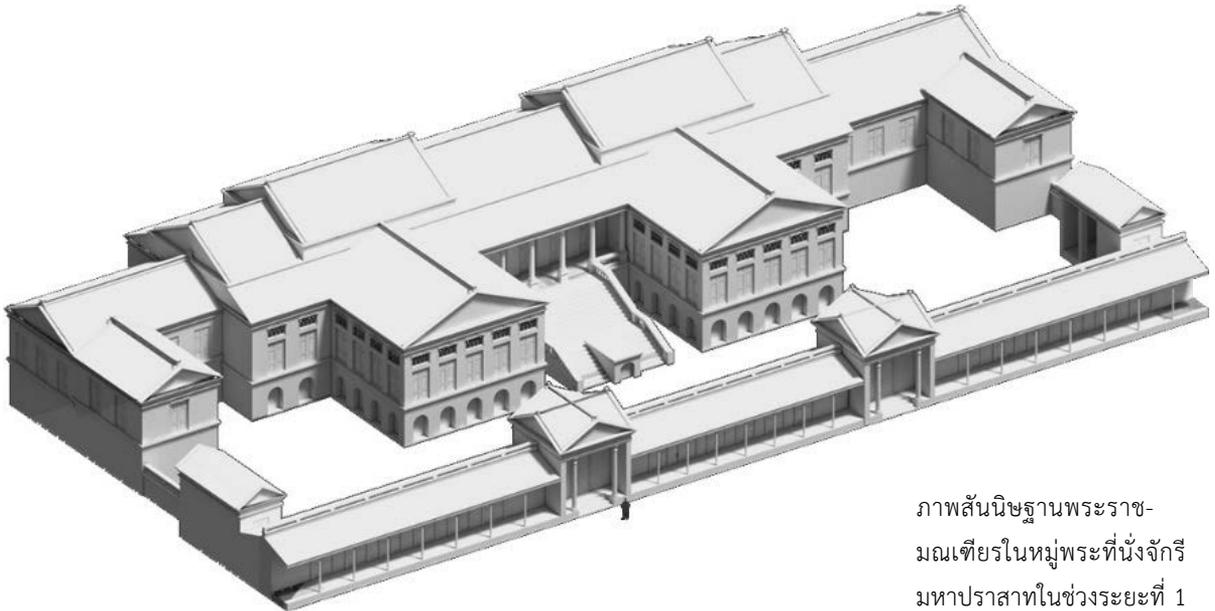
ในส่วนผังพระที่นั่งรอง 2 องค์ ประกอบด้วยพระที่นั่งพิพัฒพงศ์ถาวร วิจิตร และพระที่นั่งดำรงสวัสดิ์อันัญวงศ์ และหอพระทั้งสอง อันเป็นอาคารประกอบ สันนิษฐานได้ว่าอาคารทั้งหมดนั้นมีลักษณะเป็นอาคารที่ตั้งขนานติดกับพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์และสมมุติเทวราชอุบัติ โดยวางตัวขนานแบบสมมาตรซึ่งกันและกัน สอดคล้องกับผังพระราชมณเฑียรโดยรวมมีลักษณะสมมาตร เช่น พระทวารหน้าสององค์รับกับพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์และสมมุติเทวราชอุบัติที่มีขนาดเท่ากัน โดยตำแหน่งของหอพระสามารถสังเกตได้จากภาพถ่ายเก่าที่ปรากฏอาคารเครื่องก่อขนาดเล็กหลังหนึ่งทางด้านตะวันออกของกลุ่มพระราชมณเฑียรหลังเขื่อนเพชร โดยอาคารหลังนี้มีความสูงของอาคารและการยื่นตัวอาคารเสมอหรือเทียบเท่ากับมุขหน้าพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ และพระที่นั่งสมมุติเทวราชอุบัติ สอดคล้องกับรายละเอียดของหอพระที่ระบุในจดหมายเหตุฯ และมีลักษณะถูกต้องตามธรรมเนียมการสร้างหอพระที่ต้องไม่ให้ปะปนกับพื้นที่อยู่อาศัย ดังปรากฏในพระราชวินิจฉัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในคราวการสร้างหอพระภายในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ว่า ควรจะต้องสร้างขึ้นไว้ในที่เปนนานุประการ¹² และเป็นสถานไม่ต่ำกว่าพระที่นั่งที่เสด็จประทับ¹³ สอดคล้องกับข้อสังเกตว่า หอพระ 2 หอในพระราชมณเฑียรช่วงระยะที่ 1 ตั้งอยู่สูงกว่าพระที่นั่งองค์อื่น

พระที่นั่งพิมานมงกุฎ
(ก่อนการขยายมุข
อัมรินทร์)
ที่มา: หอจดหมายเหตุ
แห่งชาติ

1. เชื้อนเพชร พระทวาร	5. พระที่นั่งพิพิธพงศ์ถาวรวิจิตร
2. พระที่นั่งสมมุติเทวราชสุโขปถิ	6. ทอพระ
3. พระที่นั่งสุทธสถานบรมยาศรม	7. อิมจันทร์
4. พระที่นั่งดำรงสวัสดิ์ดิอนันตวงค์	

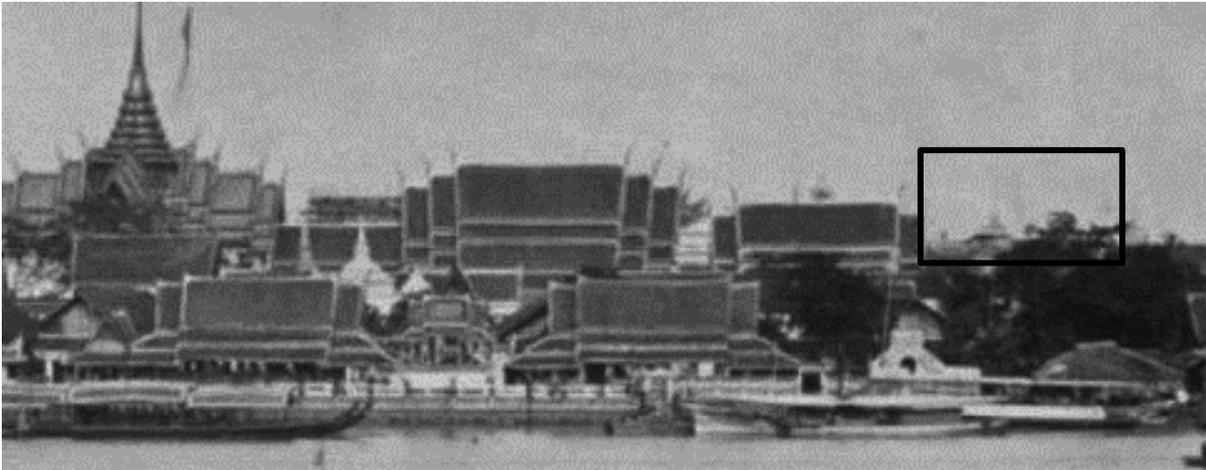

ภาพลัคนิขฐานพระราช-
มณเฑียรในหมู่พระที่นั่งจักรี
มหาปราสาทในช่วงระยะที่ 1

การสันนิษฐานสถาปัตยกรรมในหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ช่วงระยะที่ 2 (พ.ศ. 2413-2418)

ในการสันนิษฐานหมู่พระราชมณเฑียรในช่วงระยะที่ 2 คือพระที่นั่งบรมราช-
สถิตยมโหฬาร หลักฐานร่วมสมัยที่ใช้ในการอ้างอิงประกอบด้วย 2 ส่วนคือ
จากเอกสาร เช่น จดหมายเหตุก่อกฤกษ์ หนังสือคอร์ดข้าราชการ ซึ่งพบว่า
ยังคงมีหลักฐานปรากฏอยู่มากกว่าอาคารในช่วงระยะที่ 1 รวมถึงภาพถ่าย
ภายในและแนวหลังคาเดิม

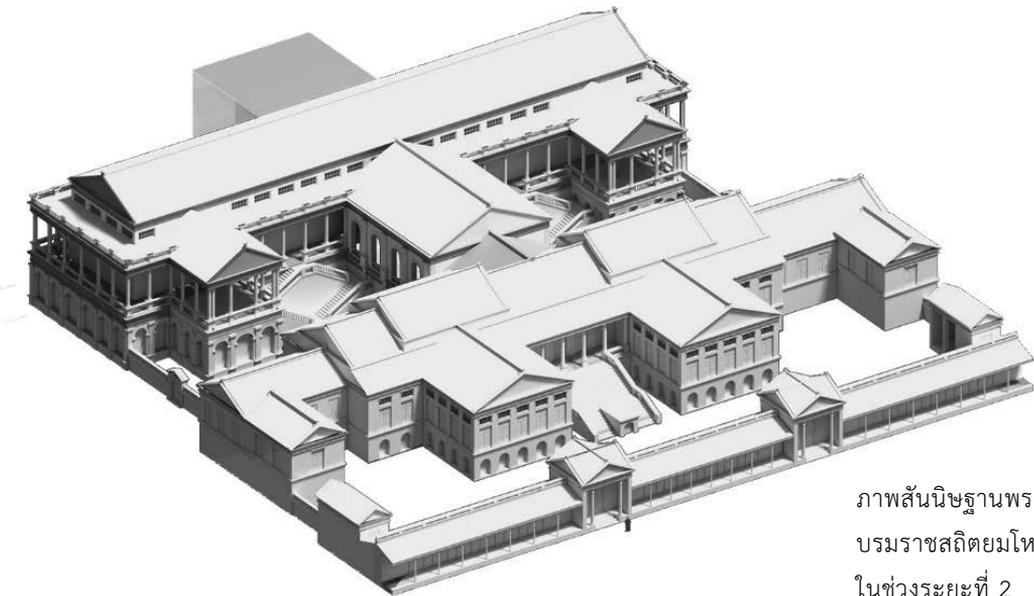
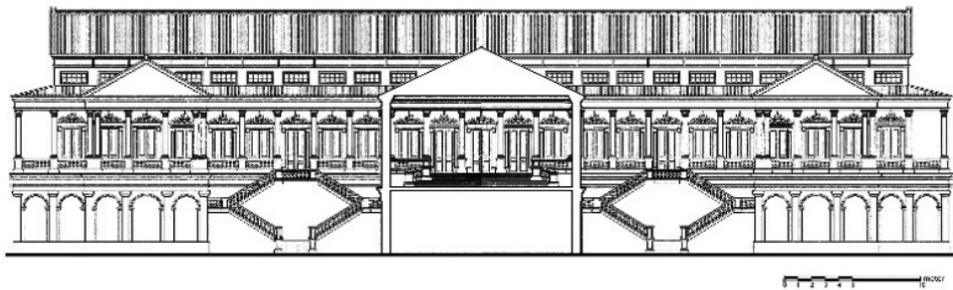
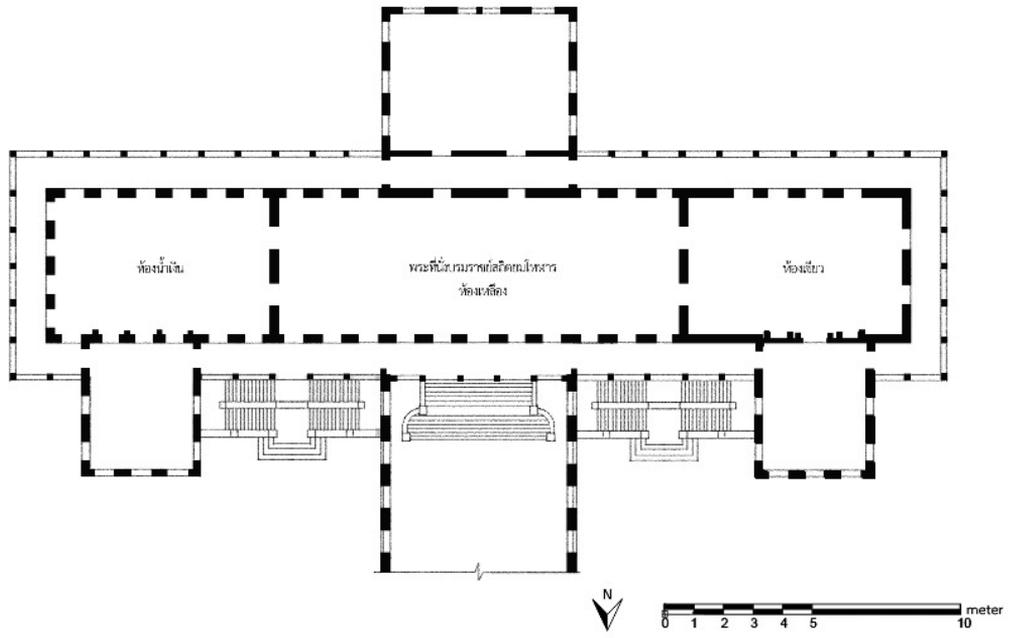
พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารมีลักษณะเป็นอาคารโครงสร้างก่ออิฐ
ถือปูน สูง 2 ชั้น ผนังฉาบสีเหลืองพื้นผ้า อาคารมีความกว้าง 17.5 เมตร
ยาว 63.45 เมตร ความกว้างเฉลี่ยโดยรอบ 2.75 เมตร ภายในประกอบด้วย
ห้อง 3 ห้อง คือห้องเหลือง กว้าง 11.5 เมตร ยาว 29.25 เมตร ห้องน้ำเงิน
และห้องเขียวมีขนาดเท่ากัน คือมีความกว้าง 11.5 เมตร ยาว 15.5 เมตร
ผนังส่วนหน้าของพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารประกอบด้วยมุข 3 มุข คือ
มุขใหญ่เชื่อมต่อกับพระที่นั่งมุลสถานบรมอาสน์ พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ
มีขนาดความกว้าง 14.18 เมตร ยาว 14.23 เมตร ซึ่งต่อมาถูกเรียกในชื่อ
ห้องพระโรงหลัง และมุขเล็กอีก 2 มุข แต่ละมุขมีขนาดความกว้าง 9 เมตร
ยาว 7 เมตร โดยภายหลัง พ.ศ. 2425 มุขทั้งสองถูกปรับเป็นส่วนหนึ่งของ
พระที่นั่งเทพदनัยนันทยากร ทางทิศตะวันออกของพระที่นั่งบรมราชสถิตย-
มโหฬาร และพระที่นั่งปริตติราชวรโรหิตทางทิศตะวันตกของพระที่นั่งบรมราช-
สถิตยมโหฬาร ในส่วนท้ายของพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร ในช่วงระยะ
ที่ 2 ประกอบด้วยมุขใหญ่ 1 มุข มีความกว้าง 10.5 เมตร ยาว 14.18 เมตร
มีความสูงระดับพื้นชั้นล่างถึงพื้นชั้นสอง 2.10 เมตร ชั้นสองสูงถึงระดับช่อ
6.6 เมตร มุขดังกล่าวสันนิษฐานได้ว่าตั้งอยู่ในตำแหน่งเดียวกับพระที่นั่งอมร-
พิมานมณี อันเป็นที่บรรทมในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวอย่าง
เป็นทางการภายหลังเฉลิมพระราชมณเฑียรใน พ.ศ. 2425 และตามปรากฏใน
ภาพถ่าย พ.ศ. 2420 อันเป็นช่วงเวลาขณะกำลังเริ่มก่อสร้างพระที่นั่งจักรีมหา
ปราสาท ได้ปรากฏภาพทั้งส่วนจั่วของพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร และ
ปรากฏภาพหลังคาโดมของส่วนที่ในเวลาต่อมาเป็นพระที่นั่งอมรพิมานมณี
จึงทำให้เชื่อได้ว่าภาพดังกล่าวเป็นส่วนของมุขหลังของพระที่นั่งบรมราชสถิตย-
มโหฬารตามระบุในจดหมายเหตุ

พระบรมมหาราชวังในช่วง
ก่อน พ.ศ. 2425 แสดงให้
เห็นพระที่นั่งจักรีมหา
ปราสาทในระหว่าง
ก่อสร้าง และพระที่นั่ง
บรมราชสถิตยมโหฬารเดิม
ที่มา : Alinari Archives,
A souvenir of
Odoardo Beccari's
journeys: View of
Bangkok, its river
and Royal Palace,
accessed August 11,
2020, available from
https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/souvenir-of-odoardo-beccaris-journeys-view-of-bangkok-its-news-photo/165707765?adp_popup=true

จากข้อมูลข้างต้น ลักษณะผังของพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารใน
หมู่พระราชมณเฑียรช่วงระยะที่ 2 (พ.ศ. 2413-2418) จึงเป็นอาคารสี่เหลี่ยม
ผืนผ้า มีมุขหน้า 3 มุข เชื่อมต่อกับหมู่พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์และพระที่นั่ง
สมมติเทวราชอุปบัติ ภายในประกอบด้วยห้อง 3 ห้อง มีระเบียงทางเดินโโปร่ง
ล้อมรอบด้วยเสาโดยรอบ

ด้านการใช้สอยพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารในช่วงระยะที่ 2
ภายหลังการสร้างเสร็จสมบูรณ์ใน พ.ศ. 2417 พระองค์ได้เสด็จมาประทับราว
หนึ่งปีก่อนเฉลิมพระราชมณเฑียรอย่างเป็นทางการใน พ.ศ. 2418 จากเดิมที่
ประทับอยู่พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ โดยสันนิษฐานว่าประทับในส่วนมุขหลัง
ของพระที่นั่งซึ่งต่อมาคือพระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ในส่วนห้องอื่น เช่น ห้อง
ชั้นล่างในเป็นที่พระราชทานเลี้ยงแก่พระบรมวงศานุวงศ์ในวโรกาสต่าง ๆ เช่น
พระราชทานเลี้ยงงานปีใหม่ ในส่วนชั้นสอง ปรากฏการใช้ในการรับรองแขก
หรือจัดกิจกรรมสำราญพระราชอิริยาบถร่วมกับเจ้านายฝ่ายใน เช่น ห้องเขียว
หรือห้องทางทิศตะวันตก ปรากฏการใช้สอยเป็นห้องรับรองสำหรับผู้มาเข้าเฝ้า¹⁴
ในช่วงระยะที่ 2 ตามความตอนหนึ่งในหนังสือคอร์ดทวารวราขการ ระบุถึงการใช้
เป็นพื้นที่เข้าเฝ้าฯ ของพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการผู้ใหญ่ใน พ.ศ. 2417
เนื่องในการพระราชพิธีเปลี่ยนเครื่องทรงพระพุทธมหามณีรัตนปฏิมากรในวัน
เริ่มฤดูฝน¹⁵ ก่อนที่ในช่วงระยะที่ 3 พื้นที่ดังกล่าวจะถูกปรับเป็นห้องหนังสือ
สำหรับทรงพระอักษร และพื้นที่ทรงพระสำราญเป็นการส่วนพระองค์

ภาพสันนิษฐานพระที่นั่ง
บรมราชสถิตยมโหฬาร
ในช่วงระยะที่ 2

จากการศึกษานี้พิจารณาได้ว่า พระราชมณเฑียรในหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทตั้งแต่ช่วงระยะที่ 1-2 (พ.ศ. 2411-2418) จนถึงช่วงระยะที่ 3 สร้างขึ้นด้วยรูปแบบสถาปัตยกรรมอิทธิพลตะวันตกทั้งหมด ในด้านหนึ่งรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตกได้สะท้อนถึงพระราชวิเทโศบายในช่วงต้นรัชสมัยรัชกาลที่ 5 ที่ต้องการนำเสนอภาพลักษณ์ความทันสมัยหรือความศิวิไลซ์ของราชสำนักสยามต่อชาติตะวันตกดังเช่นการอธิบายในงานศึกษาที่ผ่านมาจำนวนมาก แต่ในขณะเดียวกันผลต่อการเปลี่ยนแปลงพระราชมณเฑียรที่นำสถาปัตยกรรมตะวันตกมาใช้ย่อมมีการลดทอนองค์ประกอบไทยประเพณีอันสะท้อนฐานานุศักดิ์สูงของอาคารพระที่นั่ง เช่น เครื่องล่ายองประดับหลังคาที่มีความสำคัญอย่างมากต่อการแสดงสถานภาพพระมหากษัตริย์ในสังคมจารีต และควรพิจารณาประกอบกันว่าบริบททางสังคมในเวลาดังกล่าวยังคงเป็นช่วงระยะรอยต่อระหว่างสังคมแบบจารีตและสังคมแบบสมัยใหม่ ดังเช่นเหตุการณ์ทักท้วงของสมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) ในช่วงหลัง พ.ศ. 2420 ที่นำมาสู่การสร้างหลังคายอดปราสาทเหนือพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในช่วงระยะที่ 3 ได้แสดงให้เห็นว่าการให้ความสำคัญต่อคติสัญลักษณ์ในทางจารีตยังคงปรากฏอยู่ในหมู่ชนชั้นนำ นำมาสู่ข้อสังเกตว่าในการสร้างพระราชมณเฑียรที่มีการเปลี่ยนจากรูปแบบสถาปัตยกรรมประเพณีมาเป็นสถาปัตยกรรมตะวันตกนั้น เป็นไปไม่ได้ที่จะมีการเปลี่ยนแปลงโดยไร้ธรรมเนียมการสร้างพระราชวังแบบเก่าและแทนที่ด้วยระเบียบทางสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกทั้งหมด แต่กลับกันรูปแบบฐานานุศักดิ์ทางสถาปัตยกรรมจารีตยังคงถูกรักษาไว้ และมีการปรับรูปแบบให้ดำรงอยู่ควบคู่ไปกับสถาปัตยกรรมแบบใหม่¹⁶ ดังที่จะนำเสนอในส่วนต่อไปดังนี้

พัฒนาการแนวคิดและการออกแบบสถาปัตยกรรม

หมู่พระราชมณเฑียรในพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทช่วงระยะที่ 1-2

การสร้างพระราชมณเฑียรในสังคมไทยตั้งแต่อดีตอยู่ภายใต้คติที่พระราชวังเปรียบเสมือนวิมานที่ประทับของพระมหากษัตริย์ในสถานะสมมติเทพ พระราชมณเฑียรจึงประกอบไปด้วยธรรมเนียมและระเบียบฐานานุศักดิ์ทางสถาปัตยกรรม เป็นเครื่องมือสำคัญในการแสดงสถานะความเป็นสมมติเทพของพระมหากษัตริย์ และเพื่อเน้นย้ำสถานภาพอันศักดิ์สิทธิ์ที่สูงส่งกว่าคนธรรมดาสามัญ ระเบียบทางฐานานุศักดิ์หลายข้อจึงเต็มไปด้วยข้อห้ามที่สงวน

ให้สร้างได้เฉพาะในพระราชวังหลวงเท่านั้น หากพิจารณาหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในฐานะส่วนหนึ่งของพัฒนาการอาคารประเภทพระราชมณเฑียรในสมัยรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่หมู่พระมหามณเฑียรอันเป็นหมู่พระที่นั่งแบบประเพณีที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นพระที่นั่งแรกในพระบรมมหาราชวัง จนถึงการสร้างหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ในสมัยรัชกาลที่ 4 อันเป็นหมู่พระที่นั่งแบบตะวันตก¹⁷ ที่สร้างขึ้นเป็นหลังแรกในพระบรมมหาราชวัง จะพบว่าพระที่นั่งตั้งแต่อดีตมาจนถึงหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทมีลักษณะร่วมกันบางประการที่สัมพันธ์กับธรรมเนียมและฐานานุศักดิ์ในการสร้างพระราชฐานที่ประทับของพระมหากษัตริย์ ถึงแม้ว่ารูปแบบภายนอกจะเปลี่ยนแปลงไปตาม ดังจะจำแนกข้อสังเกตเปรียบเทียบรูปแบบพระราชมณเฑียรตั้งแต่หมู่พระมหามณเฑียรหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ กับหมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท ในระยะที่ 1-2 (พ.ศ. 2411-2418) ได้ใน 2 ประเด็นดังนี้

หนึ่ง ในทางสัญลักษณ์ การแสดงฐานานุศักดิ์ทางสถาปัตยกรรมของพระที่นั่งแบบประเพณีนั้นจะถูกนำเสนอผ่านองค์ประกอบประดับทางสถาปัตยกรรมของพระที่นั่งที่ประทับตั้งแต่อยุธยาจนถึงรัตนโกสินทร์ หมู่พระมหามณเฑียรและหมู่พระที่นั่งดุสิตมหาปราสาทในสมัยรัตนโกสินทร์ต่างประดับด้วยองค์ประกอบเครื่องบนหลังคาพระที่นั่งที่มีฐานานุศักดิ์สูงสุด เช่น การใช้เครื่องลายทองที่ประกอบด้วยช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ นาคสะดุ้ง การลงรักปิดทอง การก่อหลังคาซ้อนชั้นและซ้อนทับหลังคา และการประดับหน้าบันด้วยภาพสลักพระอินทร์และพระนารายณ์ที่ต่างแสดงถึงความเป็นสมมติเทวราชหรือทิพภาวะของพระมหากษัตริย์ จนกระทั่งอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตกและบริบททางการเมืองที่เริ่มเข้ามามีบทบาทในราชสำนักช่วงรัชกาลที่ 4 รูปแบบการสร้างพระราชมณเฑียรจึงเริ่มเปลี่ยนจากสถาปัตยกรรมจารีตที่มีเครื่องลายองไม่ประดับหลังคามาสู่สถาปัตยกรรมตะวันตก เช่น หมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ซึ่งได้ปรับเปลี่ยนมาเป็นอาคารตึกและเครื่องหลังคาจั่วกรีกที่ไม่มีการประดับด้วยเครื่องลายทองหรือหน้าบันดังที่เคยมีมา แต่ในช่วงเวลานี้กลับปรากฏเป็นการใช้พระราชลัญจกรประจำพระองค์คือ พระมงกุฎ แทนที่ ซึ่งได้แสดงให้เห็นว่าเครื่องแสดงฐานานุศักดิ์ที่สำคัญของอาคารพระราชมณเฑียรแบบจารีต เช่น ช่อฟ้า ใบระกา หางหงส์ ไม่ได้เป็นสิ่งจำเป็นในการแสดงออกถึงพระที่นั่งที่ประทับของพระมหากษัตริย์ดังเช่นแต่ก่อน กล่าวอีกอย่างได้ว่าฐานานุศักดิ์แบบจารีตไม่มีความจำเป็นต่อการนำเสนอแก่ชาติตะวันตกเท่าการนำเสนอความศิวิไลซ์ด้วยรูปแบบอาคารตะวันตก ขณะเดียวกันการนำพระราชลัญจกร

มาใช้ประดับบนสถาปัตยกรรมในช่วงรัชกาลที่ 4 นี้ยังสะท้อนให้เห็นถึงความเปลี่ยนแปลงจากการนำเสนอสถานภาพของพระมหากษัตริย์จากอุดมคติสมมติ เทวราชแบบจารีตที่เป็นนามธรรม มาสู่การใช้พระราชลัญจกรแบบรูปภาพ เป็นอิทธิพลวัฒนธรรมตะวันตกแบบหนึ่ง และแสดงสถานภาพความเป็นปัจเจกบุคคลมากยิ่งขึ้น

พัฒนาการดังกล่าวได้ส่งอิทธิพลต่อเนื่องมาจนถึงพระราชมณฑลเชียรใน หมู่พระที่นั่งจักรีฯ ช่วงระยะที่ 1-2 ที่สร้างในลักษณะอาคารตึกและมีหลังคา จั่วกรีกเช่นเดียวกับหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ และการประดับด้วยพระราชลัญจกร ตราราร์มแผ่นดิน ต่างเป็นพัฒนาการที่สืบเนื่องมาจากความเปลี่ยนแปลงตั้งแต่ รัชกาลที่ 4

นอกจากนี้การแสดงฐานานุศักดิ์ทางสถาปัตยกรรมพระที่นั่งสามารถ แสดงออกผ่านการวางลำดับความสำคัญต่อฐานานุศักดิ์ของอาคารด้วยระดับ ความสูงพื้นพระที่นั่ง¹⁸ ตามสังเกตได้ว่าการวางตำแหน่งของตัวอาคารในกรณี หมู่พระมหามณฑลเชียร ที่ประกอบจากกลุ่มอาคารชั้นเดียวที่เน้นการใช้สอยใน แนวราบ ใช้การยกพื้นในการแบ่งระดับความสำคัญของอาคาร และการใช้สอย ลดหล่นไปตามฐานานุศักดิ์ เช่น หอพระสุรลัยพิมาน หอพระธาตุมณเฑียร อันเป็นที่ประดิษฐานปูชนียวัตถุสำคัญ จะมีการยกพื้นในระดับสูงที่สุด (3.00 เมตร) ในหมู่อาคารพระมหามณฑลเชียร

พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานอันเป็นส่วนพระวิมานที่ประทับของพระมหากษัตริย์มีการยกพื้นในระดับสูงรองลงมา (2.40 เมตร) แต่ยังคงมีความสูงมากกว่า ระดับพื้นที่มีการใช้งานส่วนอื่นในหมู่พระมหามณฑลเชียร คือระดับพื้นพระที่นั่ง ไพศาลทักษิณ (2.00 เมตร) อันเป็นส่วนที่ประทับทรงพระส้าราญ และพระปรีศรี ซ้ายขวาที่ประทับของเจ้านายฝ่ายใน ลดหล่นระดับพื้นลงมา จนถึงส่วนของ ชุมนางหรือข้าราชการฝ่ายใน ภายในท้องพระโรงพระที่นั่งอมรินทวินิจฉัย ท้องพระโรงหน้า และท้องพระโรงหลัง จะถูกจัดให้อยู่ในระดับพื้นต่ำที่สุดใน หมู่อาคาร (ทั้งสามองค์ยกพื้นสูง 0.50 เมตร)

การให้ความสำคัญต่อลำดับฐานานุศักดิ์ลักษณะนี้ยังคงปรากฏในหมู่ พระอภิเนาว์นิเวศน์ ที่เมื่อเปรียบเทียบกับหมู่พระมหามณฑลเชียรซึ่งเป็นอาคาร ก่อชั้นเดียวยกพื้น หมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ได้มีพัฒนาการปรับเปลี่ยนการจัด แบ่งลำดับฐานานุศักดิ์ผ่านอาคารก่อหลายชั้นตามการสร้างอาคารก่ออิทธิพล สถาปัตยกรรมตะวันตก คือ หอพระพุทธรูปและหอพระบรมอัฐิได้รับการ ประดิษฐานยกพื้นเหนือจากระดับชั้นดาดฟ้าพระที่นั่งฐานามาศจำรูญ และ

พระที่นั่งจักรทิพโยภาส ระดับถัดมาพระที่นั่งบรมพิมานอันเป็นพระวิมานที่บรรทม ตั้งอยู่ในชั้นที่สามซึ่งเป็นส่วนที่สูงที่สุดในพระราชมณเฑียรรองจากหอพระ และลดหลั่นลงมาตามลำดับการใช้สอยจนถึงระดับท้องพระโรงสำหรับข้าราชการฝ่ายหน้าและฝ่ายในเข้าเฝ้าฯ

จากกรณีศึกษาข้างต้นเมื่อพิจารณาต่อมาถึงพระราชมณเฑียรในหมู่พระที่นั่งจักรทิพ ช่วงระยะที่ 1-2 ที่มีลักษณะเป็นอาคารเครื่องก่อยกพื้น โดยกำหนดพื้นที่ใช้สอยในระดับชั้นสองเช่นเดียวกับหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ แต่พระราชมณเฑียรฯ ในระยะที่ 1-2 ปรากฏความเปลี่ยนแปลงสำคัญต่อการแบ่งลำดับฐานานุกติของพื้นที่เป็นอย่างมาก กล่าวคือหมู่พระที่นั่งในระยะที่ 1 หอพระทั้งสองหอประจำหมู่พระที่นั่งยังคงสร้างให้ยกพื้นสูงกว่าส่วนอื่นภายในอาคาร แต่พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์อันเป็นที่ประทับในช่วงเวลาหนึ่งกลับมีความสูงพระที่นั่งเสมอกับพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติด้วยความสูง 3.18 เมตร (พื้นสูง 6 คอก 7 นิ้ว) อันเป็นพื้นที่ทรงงานและส่วนรับแขกที่มาเข้าเฝ้าฯ แสดงให้เห็นความเคร่งครัดที่ลดลงเช่นเดียวกับการจัดวางผังในข้อสังเกตประการแรก

สอง พิจารณาการจัดวางตำแหน่งอาคาร พระราชมณเฑียรหรือพระที่นั่งที่ประทับของพระมหากษัตริย์ในแบบจารีต มีระบบผังที่ปรากฏตั้งแต่สมัยอยุธยาในพระราชวังหลวง คืออาคารพระที่นั่งจะวางผังพื้นตามยาวเป็นแนวแกน อยู่ระหว่างเขตพระราชฐานชั้นกลางและเขตพระราชฐานชั้นใน เพื่อรองรับการสนองงานราชกิจทั้งจากฝ่ายหน้าและฝ่ายใน

พื้นที่ส่วนหน้าของพระราชมณเฑียรจะถูกกำหนดเป็นส่วนที่มีความเป็นพื้นที่ราชการ (Official space) เชื่อมต่อกับพระราชฐานชั้นกลางที่บุคคลภายนอกสามารถเข้าถึงได้ตามวาระ มักประกอบด้วยส่วนรอเข้าเฝ้าฯ ท้องพระโรงหน้าถึงท้องพระโรงกลาง และพื้นที่ส่วนใน จัดเป็นพื้นที่ส่วนพระองค์ (Private) ในการประกอบพระราชกิจประจำวัน เช่น พื้นที่เสวย บรรทม และทรงสำราญพระราชอิริยาบถ สามารถกำหนดได้ตั้งแต่ส่วนท้องพระโรงหลังที่เชื่อมต่อกับพระราชฐานชั้นในถึงส่วนวิมานที่บรรทมของพระมหากษัตริย์ ซึ่งจะวางตัวกันอยู่ระหว่างพื้นที่รองรับฝ่ายหน้าฝ่ายใน และพื้นที่ทั้งสองจะไม่อยู่ปะปนกันแม้ว่าจะอยู่ในตัวอาคารพระที่นั่งหมู่เดียวกัน ด้วยการจัดวางดังกล่าว ส่วนที่ประทับของพระมหากษัตริย์จะกำหนดอยู่ในส่วนที่รโหฐานที่สุด และมีลำดับศักดิ์สูงสุดในเวลาเดียวกัน

ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงตำแหน่งที่ตั้ง หมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทยังคงอิงกับลักษณะตำแหน่งที่ตั้งเช่นเดียวกับพระราชมณเฑียรที่มีมาในอดีต คือการตั้งอยู่ระหว่างพื้นที่พระราชฐานชั้นกลาง คือสนามหญ้าระหว่างหมู่พระมหามณเฑียรและหมู่พระที่นั่งดุสิต และพื้นที่พระราชฐานชั้นในที่แวดล้อมด้วยตำหนักเจ้านายฝ่ายใน แต่เมื่อพิจารณาถึงการใช้สอยพื้นที่ภายใน หมู่พระที่นั่งจักรีมหาปราสาทได้เปลี่ยนลักษณะการจัดวางห้องภายในที่มีความแตกต่างจากผังหมู่พระที่นั่งที่เคยปรากฏมา

โดยจากการแบ่งออกเป็น 2 ช่วงระยะ ในระยะที่ 1 ดังมีการวางในลักษณะสมมาตรด้วยแกนตามขวาง ประกอบด้วย พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์เป็นที่ประทับ กับพระที่นั่งพิพัฒพงศ์ถาวรวิจิตรตั้งอยู่ทางทิศตะวันออก และพระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติเป็นส่วนเสด็จออกราชการและรับทูตชาวต่างชาติกับพระที่นั่งดำรงสวัสดิ์อันัญวงศ์เป็นเรือนหลวง สันนิษฐานว่าเป็นที่ประทับเจ้านายฝ่ายใน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันตก โดยมีหอพระตั้งขนานกันระหว่างหมู่พระที่นั่ง ต่อมาในระยะที่ 2 จึงมีการต่อเติมพระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารเพื่อเป็นที่ประทับแห่งใหม่และใช้ในกิจกรรมอื่น เช่นเป็นที่พระราชทานเลี้ยงและสำหรับขุนนาง เจ้านาย และทูตชาวต่างชาติเข้าเฝ้าเป็นการส่วนพระองค์ฯ

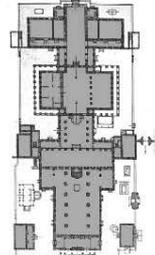
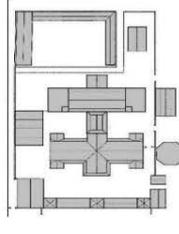
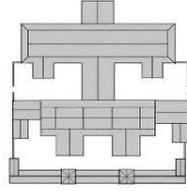
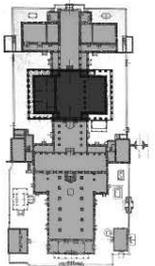
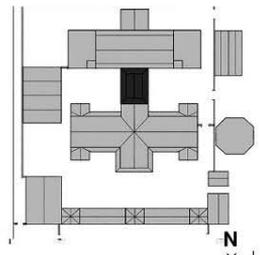
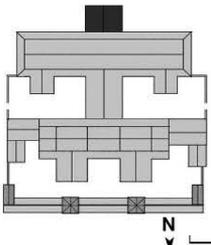
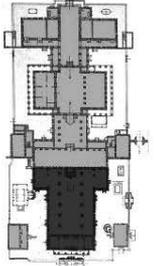
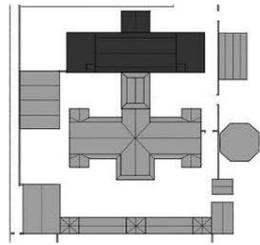
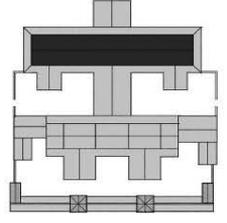
ข้อสังเกตเบื้องต้น พระที่นั่งในช่วงระยะที่ 1 ยังคงปรากฏพื้นที่ใช้สอยที่รองรับการปฏิบัติพระราชานุกิจประจำวัน¹⁹ ที่สำคัญของพระมหากษัตริย์อยู่คือพื้นที่ประทับสำราญพระราชอิริยาบถส่วนพระองค์หรือที่บรรทม พื้นที่สำหรับออกราชการฝ่ายในและฝ่ายหน้า และหอพระ แต่ความเปลี่ยนแปลงที่ปรากฏได้ชัดคือ การแบ่งพื้นที่ใช้สอยภายในพระราชมณเฑียรที่มีลำดับศักดิ์การเข้าถึงเคร่งครัดน้อยกว่าแต่เดิม เช่น ในช่วงระยะที่ 1 พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ได้ใช้เป็นที่ประทับส่วนพระองค์ สังเกตได้ว่าพระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ไม่ได้ตั้งอยู่ในส่วนที่โถงหรือเป็นการส่วนพระองค์ที่สุดในหมู่พระที่นั่งฯ และในขณะที่หมู่พระที่นั่งในระยะที่ 1 จะยังคงลักษณะสำคัญของการวางผังแบบสมมาตร พระที่นั่งที่ใช้เป็นที่ประทับนี้กลับไม่ได้ตั้งอยู่ในแนวแกนดังเช่นตำแหน่งที่ประทับภายในพระราชมณเฑียรในอดีต และพระที่นั่งดำรงสวัสดิ์อันัญวงศ์อันเป็นพระปรีศวฝ่ายในของหมู่พระที่นั่ง ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกร่วมกับพื้นที่ออกราชการฝ่ายหน้า แตกต่างจากแบบแผนพระราชมณเฑียรแบบจารีตจะวางอยู่ในส่วนพื้นที่ชั้นในของพระราชมณเฑียร

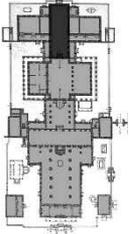
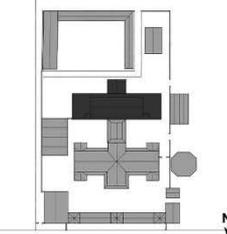
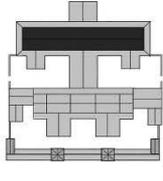
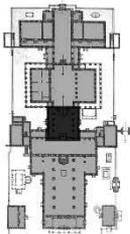
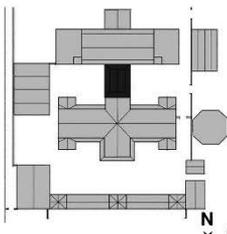
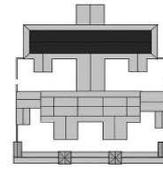
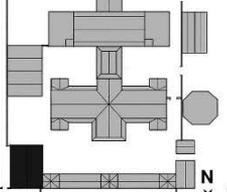
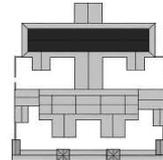
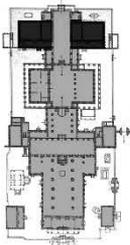
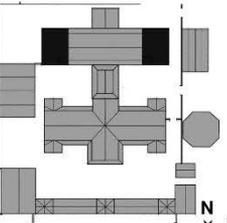
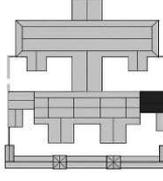
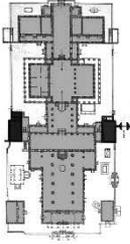
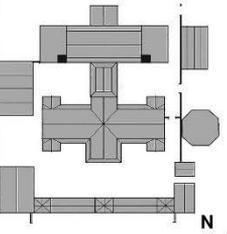
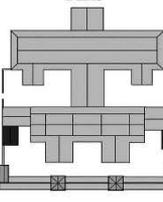
ซึ่งในข้อนี้ต้องตั้งข้อสังเกตไว้ประการหนึ่งว่า พระราชานุกิจในราชสำนักภายหลังการรับธรรมเนียมตะวันตกมีมากขึ้น อาคารจึงวางในแนวขวาง

ไม่ใช่แนวตามแกนยาวในแบบจารีตอย่างในรัชกาลที่ 1-3 แต่เหมือนพระที่นั่งแบบตะวันตกในรัชกาลที่ 4

อนึ่ง พื้นที่พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬารในช่วงระยะที่ 2 ซึ่งตั้งอยู่ในพื้นที่ลึกเข้ามาในส่วนพระราชฐานชั้นใน นอกจากการใช้เป็นพื้นที่ประทับและประกอบราชกิจส่วนพระองค์ พระที่นั่งนี้ยังถูกใช้เป็นพื้นที่สำหรับรับรองแขกต่างประเทศและขุนนาง พระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าในการเข้าเฝ้า หรือพระราชทานเลี้ยงในวโรกาสต่าง ๆ ตามปรากฏกิจกรรมผ่านหนังสือคอร์ดข่าวราชการ ซึ่งในหลายวโรกาสเป็นกิจกรรมที่เกิดขึ้นใหม่ในช่วงต้นรัชสมัย การรวมกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับฝ่ายหน้าและแขกภายนอกไว้ในอาคาร ซึ่งอยู่ในตำแหน่งสำหรับฝ่ายในนี้ถือเป็นลักษณะที่แตกต่างจากแบบแผนการวางตำแหน่งพื้นที่พระราชฐานแบบจารีตเป็นอย่างมาก ที่จะเคร่งครัดในการแยกพื้นที่ทั้งสองเขตออกจากกัน และเป็นข้อควรสังเกตว่าในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ในสมัยรัชกาลที่ 4 ซึ่งแม้จะมีกิจกรรมพระราชทานเลี้ยงอย่างตะวันตกแล้วก็ตาม แต่การจัดวางผังยังคงแยกพื้นที่ในการพระราชฐานเลี้ยงอย่างตะวันตกออกมาจากหมู่พระที่นั่งที่ประทับหลัก

โดยสรุป หากพิจารณาในแง่ฐานานุกติที่ทางสถาปัตยกรรมที่ปรากฏในหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ในรัชกาลที่ 4 มาจนถึงพระราชมณเฑียรในหมู่พระที่นั่งจักรีฯ ช่วงระยะที่ 1-2 แม้ฐานานุกติที่ยังปรากฏอยู่ แต่ก็มีแนวโน้มลดความเคร่งครัดลงอย่างต่อเนื่อง อันเป็นผลจากการรับธรรมเนียมการใช้สอยแบบตะวันตกที่ทวีความสำคัญขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 5 ส่วนในด้านระบบการจัดวางผังหมู่พระที่นั่งในพระราชมณเฑียรในพระที่นั่งจักรีฯ ช่วงระยะที่ 1-2 นั้นยังคงมีแบบแผนและการใช้สอยสำคัญจากแบบแผนพระราชมณเฑียรแบบจารีตบางประการอยู่ และการให้ความสำคัญกับพื้นที่รับทูตชาวต่างชาติและพื้นที่กิจกรรมที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก จะสังเกตได้ว่าเป็นพัฒนาการที่สืบเนื่องมาจากหมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ แต่ระเบียบในการแบ่งลำดับศักดิ์พื้นที่ภายในพระราชมณเฑียรในช่วงระยะดังกล่าวจำเป็นต้องลดความสำคัญลง และด้วยการก่อสร้างทำแบบแยกส่วน ไม่ได้มีผังแม่บท ทำให้เมื่อสร้างเสร็จแล้วจึงมีการจัดวางอย่างแออัดดังที่ปรากฏในผังสมัยหลัง พ.ศ. 2425 ส่งผลต่อพระพลานามัย ในช่วงปลายรัชกาลจึงโปรดเกล้าฯ ให้สร้างพระราชวังใหม่นอกตัวเมืองคือพระราชวังดุสิต ซึ่งการวางผังได้เขียนแบบผังแม่บทก่อนแม้ว่าสร้างอาคารไม่พร้อมกัน ก็ไม่ได้เสร็จออกมาแออัดเช่นเดิม

<p>หมู่พระมหามณฑียรในสมัยรัชกาลที่ 1</p> <p><u>รูปแบบสถาปัตยกรรม</u> - สถาปัตยกรรมไทยประเพณี - ผังสมมาตรตามแนวแกนยาว - ประกอบด้วยพระที่นั่งหลัก 3 องค์ หอพระ 2 หอ</p> <p><u>ที่ตั้ง</u> บริเวณทิศตะวันออกระหว่างเขตพระราชฐานชั้นกลางและเขตพระราชฐานชั้นใน</p>	<p>หมู่พระอภิเนาว์นิเวศน์ในสมัยรัชกาลที่ 4</p> <p><u>รูปแบบสถาปัตยกรรม</u> - สถาปัตยกรรมอิทธิพลตะวันตก - ผังสมมาตรตามแนวแกนยาว - ประกอบด้วยพระที่นั่งหลัก 11 องค์ หอพระ 2 หอ</p> <p><u>ที่ตั้ง</u> ระหว่างบริเวณหน้า “พระที่นั่งสุทไธสวรรย์” เขตพระราชฐานชั้นกลาง และ “สวนขวา” เขตพระราชฐานชั้นใน</p>	<p>หมู่พระที่นั่งจักรีฯ ระยะที่ 1-2</p> <p><u>รูปแบบสถาปัตยกรรม</u> - สถาปัตยกรรมอิทธิพลนีโอคลาสสิก - ผังสมมาตรตามแนวแกนยาว - ประกอบด้วยพระที่นั่งหลัก 3 องค์ หอพระ 2 หอ</p> <p><u>ที่ตั้ง</u> ระหว่างพระมหามณฑียรและพระมหาปราสาทหน้า บริเวณพื้นที่เดิมของ “โรงช้าง” เขตพระราชฐานชั้นกลาง</p>
<p><u>ผังพื้นพระที่นั่ง</u></p> <p>N 20m.</p>	<p><u>ผังพื้นพระที่นั่ง</u></p> <p>N 20m.</p>	<p><u>ผังพื้นพระที่นั่ง</u></p> <p>N 10 m.</p>
<p><u>ที่ประทับส่วนพระองค์</u> ที่ตั้ง พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน</p> <p>N 20m.</p>	<p><u>ที่ประทับส่วนพระองค์</u> ที่ตั้ง พระที่นั่งบรมพิมาน เป็นสถานที่ประทับชั้นที่ 3</p> <p>N 20m.</p>	<p><u>ที่ประทับส่วนพระองค์</u> ที่ตั้ง พระที่นั่งมูลสถานบรมอาสน์ พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร</p> <p>N 10 m.</p>
<p><u>ห้องพระโรงฝ่ายหน้า</u> ที่ตั้ง พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย</p> <p>N 20m.</p>	<p><u>ห้องพระโรงฝ่ายหน้า</u> ที่ตั้ง พระที่นั่งอนันตสมาคม</p> <p>N 20m.</p>	<p><u>ห้องพระโรงฝ่ายหน้า</u> ที่ตั้ง พระที่นั่งสมมุติเทวราชอุบัติ (สันนิษฐาน)</p> <p>N 10 m.</p>

<p>ห้องพระโรงฝ่ายใน ที่ตั้ง แกนกลางห้องพระโรง</p> <p>N 20m.</p>	<p>ห้องพระโรงฝ่ายใน ที่ตั้ง พระที่นั่งนงคราญสโมสร</p> <p>N 20m.</p>	<p>ห้องพระโรงฝ่ายใน ที่ตั้ง พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร</p> <p>N 10 m.</p>
<p>ห้องพระโรงกลาง ที่ตั้ง ห้องพระโรงหน้า(จักรพรรดิพิมาน)</p> <p>N 20m.</p>	<p>ห้องพระโรงกลาง ที่ตั้ง พระที่นั่งบรมพิมาน</p> <p>N 20m.</p>	<p>ห้องพระโรงกลาง ที่ตั้ง พระที่นั่งสมมติเทวราชอุปบัติ พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร</p> <p>N 10 m.</p>
<p>สถานที่จัดพระราชทานเลี้ยง ที่ตั้ง -</p>	<p>สถานที่จัดพระราชทานเลี้ยง ที่ตั้ง หอโขนลีลาศ</p> <p>N 20m.</p>	<p>สถานที่จัดพระราชทานเลี้ยง ที่ตั้ง พระที่นั่งบรมราชสถิตยมโหฬาร</p> <p>N 10 m.</p>
<p>พระปรีศว์ที่ประทับฝ่ายใน ที่ตั้ง ห้องพระโรงหน้า(จักรพรรดิพิมาน)</p> <p>N 20m.</p>	<p>พระปรีศว์ที่ประทับฝ่ายใน ที่ตั้ง พระที่นั่งจันททิพย์โสภาสและ พระที่นั่งภานูมาศจักษ์</p> <p>N 20m.</p>	<p>พระปรีศว์ที่ประทับฝ่ายใน ที่ตั้ง พระที่นั่งดำรงสวัสดิคือนัญวงศ์ ส่วนริมขวาของหมู่พระที่นั่ง</p> <p>N 10 m.</p>
<p>หอพระ ที่ตั้ง หอพระธาตุมณฑลเทียร หอพระสุราลัยพิมาน</p> <p>N 20m.</p>	<p>หอพระ ที่ตั้ง บนหอสูงเหนือพระที่นั่งจันททิพย์- โสภาสและพระที่นั่งภานูมาศจักษ์</p> <p>N 20m.</p>	<p>หอพระ ที่ตั้ง หอพระ 2 หอระหว่าง พระที่นั่งดำรงสวัสดิคือนัญวงศ์ พระที่นั่งพิพัฒพงศ์ถาวรวิจิตร</p> <p>N 10 m.</p>

เชิงอรรถ

¹ จดหมายเหตุเรื่องก่อกฤษ์พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท คัดจากหนังสือคือด (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, 2475), 11.

² Frank Vincent, *The land of the white elephant: Sights and scenes in South-Eastern Asia: A personal narrative of travel and adventure in Farther India, embracing the countries of Burma, Siam, Cambodia, and Cochin-China (1871-2)* (London: S.Low, Marston, Low and Searle, 1873), 278.

³ สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ และคนอื่น ๆ, **หนังสือ Court ข้าราชการ เจ้านาย 11 พระองค์ ช่วยกันแต่ง (เล่ม 2)** (พระนคร: สำนักราชเลขาธิการ, 2539. พิมพ์ในงานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ สมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี 10 มีนาคม 2539), 160.

⁴ เรื่องเดียวกัน, 18.

⁵ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานริศรานุวัดติวงศ์ และ สมเด็จพระยามดาราสุรินทราชนิกุล, **สาส์นสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเดโชไชย กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดิพินิต** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2505), 74-75.

⁶ หม่อมราชวงศ์แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, **พระมหาปราสาทและพระราชมณฑลสถานในพระบรมมหาราชวัง** (กรุงเทพฯ: สำนักพระราชวัง, 2521), 107

⁷ พีรศรี โทวาทอง, **ช่างฝรั่งในกรุงสยาม: ดินแผ่นดินพระพุทธรเจ้าหลวง** (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2548), 84.

⁸ ไกรฤกษ์ นานา, **เบื้องหลังการเยือนกรุงสยามของมกุฎราชกุมารรัสเซีย มิติการเมืองใหม่สมัยรัชกาลที่ 5** (กรุงเทพฯ: มติชน, 2552), 57.

⁹ หม่อมราชวงศ์แสงสุรีย์ ลดาวัลย์, **พระมหาปราสาทและพระราชมณฑลสถานในพระบรมมหาราชวัง**, 92.

¹⁰ มัลคอล์ม สมิธ, **หมอฟันในวังสยาม** (กรุงเทพฯ: แสงดาว, 2560), 106.

¹¹ เก่งวรเทพยสถาน เดิมเป็นที่ตั้งของ “สกุณวัน” ครงเลี้ยงนกขนาดใหญ่ภายในพระบรมมหาราชวัง สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 4 มีเก๋งจีน 4 หลังตั้งอยู่โดยรอบ ครั้นถึงรัชกาลที่ 5 จึงโปรดเกล้าฯ ให้รื้อกรงนกและเก๋งเดิมลงเพื่อสร้างเก๋งใหญ่แทนที่ พระราชทานนามว่า เก่งวรเทพยสถาน เป็นที่ประชุมว่าราชการแผ่นดินในช่วงก่อน พ.ศ. 2417 โดยมีสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินในระหว่างนั้น และภายหลังเป็นที่ประทับคอยของกรมพระราชวังบวรวิไชยชาญก่อนเข้าเฝ้าฯ โดยบริเวณหมู่อาคารเก๋งมีการตั้งเสาธงสำหรับชักธงตราแผ่นดิน (ออกแบบโดยหม่อมเจ้าประวิช ชุมสาย) หน้าพระราชมณฑลเชียร และขนานไปด้วยหอโคมไฟ ทั้งหมดรื้อถอนลงเพื่อปรับปรุงที่ศน์หน้าพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทในระหว่าง พ.ศ. 2425. ดู **ประชุมพงศาวดาร เล่ม 12 (ภาคที่ 22-25)** (กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์คุรุสภา, 2507), 246-247.

¹² สันนิษฐานว่าเป็นคำสมาสระหว่าง อนุ+อุปจาร (อุปจาร หมายถึง ที่ใกล้ชิด, ระยะใกล้เคียง, ขาน, บริเวณรอบ ๆ เช่น อุปจารเรือนหรืออาคารที่ปลูกขึ้นร่วมในแคระระยะน้ำตกที่ชายคา) เมื่อรวมกันโดยพิจารณาบริบทจริง หมายถึง การไม่ควรให้ห้องทั้งสองอยู่ใกล้หรือร่วมชายคา ราน้ำกับเรือน และไม่ให้เข้าถึงง่ายโดยข้างวังทั่วไป. สัมภาษณ์ สุรเชษฐ์ แก้วสกุล, นักวิชาการอิสระ, 17 พฤศจิกายน 2562.

¹³ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์, **ประกาศการพระราชพิธี** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2550), 137-138.

¹⁴ วุฒิชัย มูลศิลป์, บรรณาธิการ, **พระราชหัตถเลขาในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จุลศักราช 1236-1237 (พุทธศักราช 2417-2418)** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2555), 68.

¹⁵ สมเด็จพระเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์ และคนอื่น ๆ, **หนังสือ Court ข้าราชการ เจ้านาย 11 พระองค์ ช่วยกันแต่ง (เล่ม 2)**, 497.

¹⁶ สมชาติ จึงสิริอารักษ์, **สถาปัตยกรรมแบบตะวันตกในสยามสมัยรัชกาลที่ 4-พ.ศ. 2480** (กรุงเทพฯ: คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2553), 41-42.

¹⁷ สมเด็จพระเจ้า กรมพระยาดำรงราชานุภาพ, **ประชุมพงศาวดารภาคที่ 25 ตำนานวัดอุษถานต่าง ๆ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสร้าง** (กรุงเทพฯ: ม.ป.ท., 2544. พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพพันเอก (พิเศษ) ขลิต ศิริพงษ์ 29 ตุลาคม 2544), 7-8.

¹⁸ กรมศิลปากร, **ฐานานุกรมในงานสถาปัตยกรรมไทย** (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2551).35

¹⁹ “กฎหมายเทียบบาล,” ใน **กฎหมายตราสามดวง ฉบับราชบัณฑิตยสถาน: จัดพิมพ์ตามต้นฉบับหลวง เล่ม 2** (กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน 2550), 154.

Bibliography

Alinari Archives. **A souvenir of Odoardo Beccari's journeys: View of Bangkok, its river and Royal Palace.** Accessed August 11, 2020. Available from <https://www.gettyimages.com/detail/news-photo/souvenir-of-odoardo-beccaris-journeys-view-of-bangkok-its-news-photo/165707765?adppopup=true>

čhotmaihēt rūāng koṛoek phra thīnang Čhakrī mahā prāsāt khat čāk nangsur khōt [The annals of laying the foundation stone of Chakri Maha Prasat Throne hall]. Phra Nakon: Sophon Pipat Thanakorn Press, 1932.

Fine Arts Department. **thānānusak nai ngān sathāpattayakam Thai** [Hierarchy in Thai architecture]. Bangkok: Fine Arts Department, 2008.

“kotmonthīanbān. [The Palace Law]” In **kotmāi trā sām duāng chabap rāčhabanthit tayasathān: čhat phim tām tonchabap luāng lem 2** [The Three Seals Law, Office of the Royal Society version Vol.2], 154-157. Bangkok: Office of the Royal Society Press, 2008.

Krairoek Nana. **būānglang kān yūān krung Sayām khoṅg makutrāčhakumān Ratsīa miti kānmūāng mai samai rāčhakān thī 5** [The background of Russian Crown Prince's visit to Siam: New political dimension in the reign of Rama V]. Bangkok: Matichon, 2009.

Naengnoi Saksi, M.R., and others. **sathāpattayakam phra bōrom mahārāt wang** [The Grand Palace Bangkok]. Bangkok: Office of His Majesty's Principal Private Secretary, 1988.

Naritsaranuwattiwong, H.R.H., and H.R.H. Damrong Rachanuphap. **sān somdet lem 2** [Correspondence between Prince Naris and Prince Damrong on cultural subjects, vol.22]. Bangkok: The Teachers' Council of Thailand Printing House, 1962.

Phanurangsi Sawangwong, H.R.H., and others. **nangsur Court khāorāčhakān čhaonāi 11 phra'ong chūai kan tæng lem 2** [The court's news: A gazette published by eleven princes, 1875-1876, Vol.2]. Phra Nakon: Office of the Royal Secretariat, 1996.

Pirasri Povatong. **chāng farang nai krung Sayām: ton phāēndin Phraphuttha čhaoluāng.** [European builders at the kingdom of Siam during the early years of King Rama V's reign]. Bangkok: Chalalongkorn University, 2005.

- prachum phongsawadān lem 12 (phāk thī 22-25) [Historical annals, vol.12 (part 22-25)]. Bangkok: The Teachers' Council of Thailand Printing House, 1964.
- Saengsun Ladawan, M.R. phra mahā prāsāt læ phra rāt monthīan sathān nai phra bōrom maharāt wang [Royal throne hall and residences in the Grand Palace]. Bangkok: Royal Office, 1978.
- Smith, Malcolm. mō farang nai wang Sayām [A physician at the court of Siam]. Bangkok: Saeng Dao Publisher, 2017.
- Somchart Jungsiri-arak. sathāpattayakam bæp tawantok nai Sayām samai ratchakān thī 4-Pho, So, 2480 [Western. Architecture in Siam, 1851–1937 A.D.]. Bangkok: Faculty of Architecture, Silpakorn University, 2010.
- Sommot Amonphan, H.R.H. prakātka rop ra rāt phithī [The royal ceremony]. Bangkok: Fine Arts Department, 2007.
- Surachet Kaeosakun. Independent scholar. Interview, November 17, 2019.
- Vincent, Frank. *The land of the white elephant: Sights and scenes in South-Eastern Asia: A personal narrative of travel and adventure in Farther India, embracing the countries of Burma, Siam, Cambodia, and Cochin-China (1871-2)*. London: S.Low, Marston, Low and Searle, 1873.
- Wutthichai Munsin, ed. phra rāchahatthalekhā nai Phrabāt Somdet Phra Čhunla čhōmkhao Čhaoyūhā Čhunlasakkarāt 1236-1237 (Phutthasakkarāt 2417-2418) [Letter of H.M. King Chulalongkorn, 1874-1875]. Bangkok: Fine Arts Department, 2012.